

აპოლონ თაბუაშვილი

ასოციირებული პროფესორი, თსუ

**XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს
ეკონომიკური ისტორიის საკითხები
(სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები
და მისი გავლენა ყოფით ცხოვრებაზე)**

XV საუკუნის ბოლო მეოთხედში ოსმალეთის სახელმწიფო სამეფო-სამთავროებად დაშლილ საქართველოს გაუმეზობლდა, როგორც სამხრეთ-დასავლეთიდან, ასევე, ჩრდილო-დასავლეთიდანაც. ოსმალეთის ხელში აღმოჩნდა ის გზები, რომლებიც დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებს ერთმანეთთან აკავშირებდა. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენებისა და სხვა გარემოებების გათვალისწინებით აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ძველი სავაჭრო გზა თანდათან მოიშალა და დამყარდა კავშირ-ურთიერთობის ახალი სისტემა.¹ შედეგად საქართველო თითქმის მთლიანად მოწყდა ახალ საერთაშორისო სავაჭრო გზებს, რაც ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე უარყოფითად აისახა.

ვინაიდან 1555 წლის ამასიის ზავის მიხედვით დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები ოსმალეთის, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველო ირანის გავლენის ქვეშ მოექცა, დაირღვა ქვეყნის ორ ნაწილს შორის ეკონომიკური და სხვა სახის კავშირ-ურთიერთობები.

შავი და აზოვის ზღვების სანაპირო ქვეყნებთან ვაჭრობა ევროპელებს ამიერიდან მხოლოდ ოსმალთა მეშვეობით შეეძლოთ. ყველა გზა, რომლის საშუალებითაც დასავლეთ საქართველო საგარეო ვაჭრობას ახორციელებდა, ოსმალთა ხელში გადავიდა.² ამ პერიოდში ოსმალეთი სრულად აკონტროლებდა დასავლეთ საქართველოდან გამავალ გზებზე არსებულ საბაჟო სისტემას.

¹ ვ. გუჩუა. საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XV-XVI სს. მიჯნაზე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 87.

² ვ. გუჩუა. საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა XVI-XVII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 163-164.

საბაჟოებზე არსებულ ვითარებას კარგად ასახავს ჟან შარდენის ცნობები. ავტორი დეტალურად განიხილავს ერთ-ერთ მათგანს: „გონიოში არის საბაჟო, რომელიც ცნობილია თავისი სიმკაცრით“. შარდენი საბაჟოს „ყჩაღების ბუნავს“ უწოდებს.³ იგი აღნიშნავს: „...ჩემგან წაიღეს ოცდამდე პისტოლი ოქროთი და ყველაფერი ის, რაც მოეწონათ იმ წვრილმანი ნივთებიდან, რომლებიც ჩანთაში მქონდა... მე ვუპასუხე, რომ... უსამართლოდ აიღო ბაჟი ჩემი ფულიდან, რადგან არც ვერცხლზე და არც ოქროზე ბაჟი არ არის დაწესებული. მან მიპასუხა, რომ მე ვცდები, რომ უსამართლოდ არ მომქცევია და გონიოში უგამონაკლისოდ ყველაფერზე ახდევინებენ ბაჟს...“. შარდენს, მოგვიანებით, კიდევ გადაახდევინეს ასი დუკატი.⁴ ასეთ პირობებში, ცხადია, დასავლეთ საქართველოს საგარეო ვაჭრობა სრულად დაექვემდებარა ოსმალეთის ინტერესებს და ადგილობრივი ვაჭრებისათვის დაიხურა საგარეო ბაზრები. პროცესმა საგრძნობლად დააქვეითა როგორც საგარეო ვაჭრობა, ასევე ქვეყნის შიგნით არსებული ალებ-მიცემობა. დასავლეთ საქართველოსათვის პირველადი მოთხოვნილების საქონლის მიწოდება ოსმალეთის პოლიტიკურ ნებაზე გახდა დამოკიდებული. მაგალითად, ხშირად იქმნებოდა მარილის დეფიციტი. იყო შემთხვევები, რომ ქართველი მეფე-მთავრები ხარკს იმ პირობით იხდიდნენ, თუ ოსმალები გემებით მარილს და სხვა პირველადი მოთხოვნილების ნივთებს შეიტანდნენ ქვეყანაში.⁵

ოსმალეთი დაინტერესებული იყო დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური დაუძღვრებით, რათა მოსახლეობისთვის შემოსავლების მიღების უმთავრეს საშუალებად ტყვეებით ვაჭრობა ქცეულიყო. დასავლეთ საქართველოში ისედაც დაბალნაყოფიერი მიწები იყო, სადაც ფეოდალური ეპოქისათვის მთავარი პროდუქტი – ხორბალი – ნაკლებად მოჰყავდათ. ჩანს, ქვეყნის ამ ნაწილში მნიშვნელოვნად შემცირდა აღმოსავლეთ საქართველოდან ხორბალის და სხვა პროდუქციის შეზიდვა, ხოლო ადგილობრივი პროდუქცია თითქმის აღარ იყიდებოდა ქართლსა და კახეთში. პარალელურად, დაუსუსტდა დასავლეთ საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობები ირანსა და მცირე აზიასთან.⁶ მართალია, არქანჯელო ლამბერტი აღნიშნავს, რომ ქუთაისში ოსმალეთიდან, ქართლიდან და ირანიდან შედიან ვაჭრები, ასევე, ადგილობრივი ვაჭრებიც სტუმ-

³ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა. თბ. 1975, გვ. 261-262.

⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 262-263.

⁵ ვ. გუჩუა. საქართველოს პოლიტიკური რუკა XVI-XVII სს., გვ. 229; С. А. Белокуров. Материалы для русской истории. Москва. 1888, გვ. 323.

⁶ ვ. გუჩუა. საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა XVI-XVII საუკუნეებში, გვ. 163.

რობენ აღნიშნულ ქვეყნებს, თუმცა ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმერეთში შეტანილ საქონელზე და არა ექსპორტზე.⁷ ზოგადად, წყაროებიდან ირკვევა, რომ ამ პერიოდში გარე სამყაროსთან და, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ საქართველოსთან, დასავლეთ საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები ძალიან შეზღუდული იყო. ქვეყნის ორ ნაწილს შორის თუ რამდენად დაირღვა კავშირ-ურთიერთობები, ამას ნათლად ასახავს შარდენის ცნობები – შარდენი სამეგრელოდან ქართლში გაემგზავრა არა უფრო მოკლე გზით, იმერეთზე გავლით, არამედ, გონიოსა და ახალციხის გავლით, სადაც წინასწარ იცოდა, რომ მოუწევდა „თავისი სიმკაცრით“ ცნობილი საბაჟოს გავლა.⁸ ხოლო, როდესაც შარდენი თბილისიდან სამეგრელოში გამგზავრებას აპირებდა, მისი სიტყვებით: „გვეგონა ცხენებს ვერ ვიშოვიდით ქირით, რადგან სამეგრელოში არავის უნდოდა წამოსვლა. ბოლოს, როგორც იქნა, ფულის წყალობით, ორი გამყოლი ვიშოვეთ, რომელთაც აღვუთქვით, რომ ავუნაზღაურებდით ცხენებისა და ბარგი-ბარხანის საფასურს, თუ რაიმე ხიფათი შეგვექმნებოდა...“. ჩხარში მისვლის შემდეგ კი ქართველ გამყოლებს გზის გაგრძელებაზე კვლავ უარი განუცხადებიათ. საბოლოოდ, ერთ-ერთ გამყოლს წერილობითი საბუთი მოუთხოვია, სადაც ჩაუწერიათ, რომ მოგზაურობის დროს თუ გამყოლები ტყვედ ჩავარდებოდნენ, შარდენს უნდა გამოეხსნა ისინი, ხოლო სიკვდილის შემთხვევაში, მათი ცოლებისათვის ოთხმოცი-ოთხმოცი ეკიუ გადაეხადა.⁹

აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობების შექმნებაზე მიუთითებს, ასევე, XVIII საუკუნის დასაწყისში ვახტანგის მიერ შედგენილი დასტურლამალი, რომელიც, სხვა მრავალ საკითხთან ერთად, თბილისში შეტანილი საქონლის საბაჟო გადასახადებსაც ეხება. ნიშანდობლივია, რომ დასტურლამალში ზოგიერთი პროდუქციის ადგილწარმოძავლობაზეც არის მითითება. მაგალითად, აღნიშნულია: „თავრეზის ფარჩა“, „ურდვარის ფარჩა“, „გელაქნური“, „ჩვენის მოქალაქის (ანუ ქართლის ქალაქის მცხოვრები – ა. თ.) აბრეშუმი და ფარჩა“. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოდან შეტანილ პროდუქციას, ასეთი საერთოდ არ მოიხსენება, ბაჟი განსაზღვრულია მხოლოდ ტყვის შეყვანისათვის – „ქართველმან, თათარმან, სომეხმან, თუ რამაც რჯულმან იმერეთს, რომ ტყვე იყიდონ, ტყვის თავს მსყიდველს სამს მინალთუნს საბატონოდ გამოართმევენ. და თუ ქართლში გად-

⁷ იხ.: არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. იტალიურით ნათარგმნი ალექსანდრე ჭყონიასი. ტფ. 1901, გვ. 14-15.

⁸ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 260-266.

⁹ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 277, 281.

მოიყვანა და აქ გაყიდა, ან აქაურმან ერთმანერთს მიყიდეს, სამს მინალთუნს მსყიდველი და სამს მინალთუნს გამსყიდველი ბატონს ვერ დააკლებს“.¹⁰

დასავლეთ საქართველოდან შეტანილი პროდუქცია არ ჩანს არც გორის საბაჟო გადასახადებში, სამაგიეროდ აქაც კვდებით „თავრიზის საპალნეს“ და „ურდრავის საპალნეს“.¹¹ ცხადია, რომ დასავლეთ საქართველოდან რომელიმე პროდუქტის დიდი რაოდენობით შეზიდვის შემთხვევაში ის აისახებოდა თბილისის ან გორის საბაჟო ტარიფებში.

საინტერესოა, აგრეთვე, 1736 წლის „ქალაქის ბაჟის, ყაფნისა და ციხის კარის შართლამა“. აქაც იკვეთება თბილისის საგარეო ვაჭრობის სურათი, საიდანაც ჩანს, რომ ინტენსიური ვაჭრობა წარმოებდა ირანის და ოსმალეთის ქალაქებთან („რაც მოქალაქემ განჯიდან აბრეშუმში მოიტანოს აზრუმისაკენ წაიღოს... ლილა თავრეზის... ალვანს (sic) აბრეშუმზე“ და სხვ.¹²). დასავლეთ საქართველოს პროდუქცია არც ამ შემთხვევაში არ არის აღნიშნული.

ერთი სიტყვით, XVII საუკუნესა და XVIII საუკუნის I ნახევარში სავაჭრო კავშირები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის ძალიან სუსტი ჩანს.

აღმოსავლეთ საქართველოსთან იძულებით კავშირის გაწყვეტის და ქვეყნის შიგნით მიმდინარე გაუთავებელი დაპირისპირებების ფონზე, ოსმალებმა რეალურად მიაღწიეს მიზანს – ქვეყნის ეკონომიკა უკიდურესად დასუსტდა. ამ პროცესს, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა ირანის გაბატონება აღმოსავლეთ საქართველოში. დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური დასუსტების პირობებში „ტყვის სყიდვას“ ფართო გასაქანი მიეცა. როგორც ცნობილია, XVI-XVIII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ტყვეებით ვაჭრობამ საგანგაშო ხასიათი მიიღო, ოსმალეთის ბაზრები ყოველწლიურად მარაგდებოდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობით.

დასავლეთ საქართველოს ზოგად ეკონომიკურ მდგომარეობას ზედმიწევნით ზუსტად ასახავს არქანჯელო ლამბერტი. იგი აღნიშნავს: „კოლხიდა, რამდენადაც წინად იყო ცნობილი ძველთაგან, რომელთა ხშირი მსვლელობა ჰქონდათ ამ ქვეყანაში, იმდენად ჩვენს დროში უცნობია იტალიისათვის, რადგან ყოველივე მიმოსვლა და ვაჭრობა ამ ქვეყანასთან მოისპო. ამის მიზეზი ის არის, რომ ჩვენსა და კოლხიდას შუა ჩადგა ოსმალეთი, რომელმაც თავის

¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 284-286.

¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 287.

¹² ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 393.

**აპოლონ თაბუაშვილი. XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს
ეკონომიკური ისტორიის საკითხები (სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები და
მისი გავლენა ყოფით ცხოვრებაზე)**

ბარბაროსობით და მტარვალობით ვაჭრებსა და ცნობის მოყვარეთა გზა შეუკრა ამ ქვეყნისაკენ და აქაურები გააუბედურა და მოუსპო მათ ყოველივე ის, რაც საზოგადოდ უცხო ქვეყნელებს იზიდავს და უღვივებს სურვილს სხვა ქვეყნების დათვალიერებისა და გაცნობისას¹³.

ზემოთ მოყვანილი ფაქტები ქართულ ისტორიოგრაფიისათვის კარგადაა ცნობილი. თუმცა, იმის დეტალურად გარკვევისათვის, თუ რა მასშტაბის უარყოფითი გავლენა ჰქონდა ოსმალეთის ეკონომიკურ პოლიტიკას დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყოფით ცხოვრებაზე, საინტერესოა XVI-XVIII საუკუნეებში სხვადასხვა პროდუქციის ფასების ოდენობის განსაზღვრა. ჩვენი აზრით, აღნიშნული მონაცემების წარმოჩენა უფრო ნათელ სურათს შეგვიქმნის იმდროინდელი დასავლეთ საქართველოს საერთო ეკონომიკური ვითარების შესახებ.

დასავლეთ საქართველოში წყაროებში დაფიქსირებულ ზოგიერთ პროდუქციის ფასზე ყურადღება გაამახვილა ს. კაკაბაძემ თავის ნაშრომში „ფულის გაძვირების და გაიაფების საკითხისათვის საქართველოში მე-13-17 საუკ.“ ს. კაკაბაძემ ყურადღება მიაქცია 1578 წლის ქუთაისის საყდრის ბეგარის გამოსავალ დავთარს, სადაც საგადასახადო „საკლავის“ ფასად მითითებულია 12 თეთრი. ავტორი აღნიშნავს, რომ 12 თეთრის საკლავი უმეტეს შემთხვევაშია მოხსენებული, ხოლო 6, 20 და 24 თეთრის საკლავი იშვიათად. შესაბამისად, საკლავის საბაზრო ფასად 12 თეთრი უნდა ვიგულისხმოდ.¹⁴

მართლაც, თუ ჩვენ გადავხედავთ XVI საუკუნის მიწურულის დასავლეთ საქართველოს საგადასახადო დავთრებს, უმეტესად აღნიშნულია „საკლავი თორმეტის თეთრის“¹⁵. ს. კაკაბაძე, ასევე, აღნიშნავს, რომ „თეთრი ამ დროს შეიცავდა ოსმალური ასპრის ზომის მიხედვით 0,9 დანგ ვერცხლს, საკლავის ფასი მაშასადამე უდრიდა 10,8 დანგ ვერცხლს“.

ამჯერად „საკლავის“ მოცემულ ფასს უფრო დეტალურად განვიხილავთ: დავთრებში მოხსენიებულ თეთრში, როგორც ამას ს. კაკაბაძეც აღნიშნავდა,

¹³ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 3.

¹⁴ ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიაფების საკითხისათვის საქართველოში მე-13-17 საუკ. „საისტორიო მოამბე“. წ. I. ტფ. 1925, გვ. 46. ს. კაკაბაძე, ასევე, ეხება წყაროებში დაფიქსირებულ სხვადასხვა საქონლის ფასებს და ხაზს უსვამს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის დაბალ ფასს, რასაც „ფულის გაძვირებას“ უწოდებს. ზოგადად, პროდუქციაზე ფასების ზრდას, შესაბამისად, „ფულის გაიაფებად“ მიიჩნევს. იხ.: ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიაფების საკითხისათვის საქართველოში..., გვ. 36-50.

¹⁵ იხ.: ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დლოიძემ. თბ. 1970, გვ. 279-380.

ცხადია, იგულისხმებოდა იმერეთის მეფეების მოჭრილი მონეტები. ბაგრატ იმერეთის მეფის (1510-1565 წწ.) ვერცხლის მონეტა იწონის 0,63 გრამს, ხოლო გიორგი II-ის (1565-1585 წწ.) მონეტების პირველი ტიპი – 0,62 გრამს (არსებობს 1,44 გრამიანი ცალი, რომელიც ორმაგი ნომინალი უნდა იყოს), მეორე ტიპი – 0,75-0,79 გრამს, ხოლო, მესამე ტიპი – 0,82 გრამს.¹⁶

როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ ეპოქაში მოჭრილი ქართული მონეტები იწონიდა 0,62 გრამიდან 0,82 გრამამდე, საშუალოდ – დაახლ. 0,70 გრამს. 12 თეთრად შეფასებული „საკლავის“ ფასი ყოფილა დაახლ. 8,5 გრამი ვერცხლი.

ს. კაკაბაძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტსაც, რომ 1549 წელს საგადასახადო „საკლავის“ ღირებულებად 20 და 15 თეთრია ნაჩვენები.¹⁷ მართლაც, დასავლეთ საქართველოს საგადასახადო საბუთში აღნიშნულია: „მართებს... სალოქას ორი საკლავი ოც-ოცი თეთრისა... მართებს ივანე ხუცესსა უღურელისძესა სალიმონთ ხუთი ზუთხი, ორი საკლავი ოც-და-ათის თეთრისა“.¹⁸

აღნიშნული ცნობის მიხედვით, 1549 წელს „საკლავის“ ფასი ყოფილა 10,5-14 გრამი ვერცხლი, საშუალოდ – 12 გრამი. შესაბამისად, 1549 წლიდან 1578 წლამდე „საკლავის“ ფასი დაახლ. 30%-ით გაიზარდა.¹⁹

საინტერესოა ს. კაკაბაძისავე დაკვირვება XVIII საუკუნის დასაწყისში საგადასახადო „საკლავის“ ფასის შესახებ. ავტორი აღნიშნავს: „1705 წ. აფხაზეთის კათალიკოზი გრიგოლი სწერს, რომ ოთხ საეკლესიო გლეხს „ოთხ-ოთხი ღორი ემართათ, ერთი დიდი და სამი მომცროანი. აწე ის სამი საკლავი ამოგვიწერია და მისი სანთელი დაგვიც, თვითო შამახური“... ხოლო იგივე კათალიკოზი გრიგოლი 1712 წ. აწესებს მარჩილის თავს მის სამაგიეროდ შამახურის გარდახდას“. ავტორის აზრით, 1705-1712 წლებისათვის „საკლავი“ მარჩილი ღირდა. შეაბამისად, მის ფასი წინა პერიოდის ფასთან შედარებით გაზრდილა 2,6-ჯერ. ანუ, როგორც ს. კაკაბაძე მიიჩნევს, ფული გაიზარდა 2,6-ჯერ.²⁰

XVIII საუკუნის დასაწყისში საგადასახადო „საკლავის“ ფასის განსაზღვრისათვის მეტად საინტერესოა ს. კაკაბაძის დაკვირვება, მაგრამ, ჩვენი აზ-

¹⁶ ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. ავტორები: თ. ღუნღუა, გ. ღუნღუა. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ა. ჩიქობავა, ე. ავდლიანი. თბ. 2015, გვ. 153-156.

¹⁷ ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიზარების საკითხისათვის საქართველოში..., გვ. 46.

¹⁸ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შერეული, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წ. II. ტფ. 1897, გვ. 389.

¹⁹ ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, რომ ფული გაძვირებულა სულ ცოტა 20%-ით. იხ.: ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიზარების საკითხისათვის საქართველოში..., გვ. 46-47.

²⁰ ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიზარების საკითხისათვის საქართველოში..., გვ. 46.

რით, ავტორმა კონტექსტი არასწორად გაიგო. კერძოდ, კათალიკოსი გრიგოლი 1705 წლის 25 ივნისის შეწირულობის წიგნში აღნიშნავს: „...ეს ოთხი გლეხი გამოვართვით და თქვენთვის შემოგვიწირავს. აწ ამ გლეხებს ოთხ-ოთხი ღორი ემართათ – ერთი დიდი და სამი მომცროანი. აწე ის სამი საკლავი ამოგვიწერია და მისი სანთელი დაგვიც, თვითო შამახური ჩვენის ცოდვილის სულის საოხად“.²¹ როგორც ვხედავთ, „სამი მომცროანი“ ღორის ნაცვლად დაწესებულია ერთი „შამახური“ სანთელი. თუ „სამი მომცროანი“ ღორის ნაცვლად კათალიკოსი დააწესებდა 3 „შამახურს“, მაშინ აღნიშნავდა, არა „მისი სანთელი დაგვიც, თვითო შამახური“, არამედ, „მისი სანთელი დაგვიც, სამ-სამი შამახური“, ისევე როგორც ღორის შემთხვევაში გარკვევით განმარტავს: „ამ გლეხებს ოთხ-ოთხი ღორი ემართათ“. ერთი სიტყვით, კათალიკოსს სამი „საკლავის“ ნაცვლად ერთი „შამახური“ დაუწესებია. 1712 წლის კათალიკოს გრიგოლის შეწირულობის წიგნშიც, სადაც მარჩილის თავს „შამახურია“ დაწესებული, ვხვდებით საბერო „საკლავის“ ნაცვლად „შამახურის“ დაწესების სხვადასხვა ფაქტს. ერთ შემთხვევაში აღნიშნულია: „სამს საკლავში ორ-ორი შამახური სანთელი დავადევით“, სხვა ადგილას კი – „სხვას ბეგარას გარდაის ერთი საკლავი და მისი ქათმები ემართა. მის მაგიერად ერთი შამახური სანთელი დაგვიც“; „სხვა ბეგარას გარეთ ორი საკლავი ემართა; მის მაგიერად შამახურ ნახევარი სანთელი დავადევით“. შემდეგ ჩამოთვლილია კომლები, რომელთაც თითო „შამახური“ უნდა გადაეხადათ ყველანაირი ბეგარის სანაცვლოდ.²² როგორც ვხედავთ, „შამახური“ ერთი „საკლავის“ ეკვივალენტური არ იყო. ყველა შემთხვევაში „შამახური“ წესდებოდა ერთ „საკლავზე“ მეტი გადასახადის სანაცვლოდ.

რაც შეეხება მარჩილს, იგი სამი აბაზისაგან შედგებოდა, აბაზი კი იწონიდა 7,5 გრამს.²³ შესაბამისად, მარჩილის საერთო წონა იყო 22,5 გრამი ვერცხლი. თუ გავითვალისწინებთ სამი მომცრო „საკლავის“ ნაცვლად „შამახურის“ დაწესების ფაქტს, ერთი მომცრო „საკლავის“ ფასი XVIII საუკუნის I მეოთხედის დასავლეთ საქართველოში ყოფილა 7,5 გრამი ვერცხლი. ხოლო, იმ მოცემულობის გათვალისწინებით, როდესაც სამი „საკლავის“ ნაცვლად ორი „შამახური“ იქნა დაწესებული, ერთეულის ფასი გამოდის 15 გრამი ვერცხლი.

²¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 641.

²² ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 671-672.

²³ ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი. ავტორები: თ. ღუნდუა, გ. ღუნდუა. შექმდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 8.

„საკლავის“ ღირებულება დაახლ. 16,5 გრამი ვერცხლი გამოდის იმ შემთხვევის გათვალისწინებით, როდესაც ორი საკლავის ნაცვლად 1,5 „შამახური“ დაწესდა. ფასთა სხვაობა გამოწვეული უნდა იყოს „საკლავის“ მოცულობით – სრულფასოვანი, შედარებით დიდი „საკლავი“ გაცილებით ძვირი ღირდა.

ერთი სიტყვით, XVIII საუკუნის I მეოთხედში მომცრო საგადასახადო „საკლავის“ ფასი ყოფილა 7,5 გრამი ვერცხლი, ხოლო სრულფასოვანი თუ კიდევ უფრო დიდი „საკლავის“ ღირებულება – დაახლ. 15 გრ. ვერცხლი. აღნიშნული მონაცემებით ირკვევა, რომ საგადასახადო „საკლავის“ ღირებულება XVI საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში დაახლოებით თანაბარი იყო. XVIII საუკუნის დასაწყისში გვაქვს მხოლოდ მცირე ოდენობით ფასის ზრდა, რომელიც უახლოვდება 1549 წლის ფასს. როგორც ვხედავთ, აღნიშნული პროდუქციის ფასი XVI საუკუნის II ნახევართან შედარებით XVIII საუკუნის დასაწყისში 2,6-ჯერ არ გაზარდია და მხოლოდ ფასების მცირე ზრდასთან უნდა გვკონდეს საქმე.

მიღებული მონაცემების საფუძველზე შემდეგი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: XVI საუკუნის შუა ხანებთან შედარებით, ამავე საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები დაახლოებით 30%-ით შემცირდა, ხოლო XVIII საუკუნის I მეოთხედში კვლავ მცირედით გაიზარდა და, დაახლოებით, XVI საუკუნის შუა ხანების დონეზე იყო. ერთი სატყვით, განსახილველ პერიოდში ადგილობრივ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასებთან მიმართებით მკვეთრი ინფლაცია არ ჩანს, რაც ლოგიკურია, რადგან დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური გარემო აღნიშნულ საუნუნებებში არ შეცვლილა.

საგადასახადო დავთრებიდან არ ჩანს, თუ რეალურად რას წარმოადგენდა „საკლავი“. ზემოთ მოტანილი კათალიკოს გრიგოლის 1705 წლის შეწირულობის წიგნის მიხედვით, „საკლავად“ მიჩნეულია მომცრო ღორი. დავთრებში „საკლავის“ ნაცვლად ხშირად ვხვდებით ღორით ან ძროხით დაბეგვრის ფაქტებს, რაც გვაგარაულებინებს, რომ „საკლავში“ შედარებით მცირე ზომის ეს შინაური ცხოველები უნდა იგულისხმებოდეს. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ გადასახადების ჩამონათვალში „საკლავთან“ ერთად ვხვდებით ძროხას (მაგ., XVI საუკუნის მიწურული ოცხანის საკათალიკოსო გლეხების ბეგარის ნუსხაში აღნიშნულია: „თავართქილაძეს ორსავე განაყოფსა, ერთი ზროხა, სამი საკლავი..., ციცუნაშვილსა ერთი ზროხა, სამი საკლავი..., [მართებს] მა-

**აპოლონ თაბუაშვილი. XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს
ეკონომიკური ისტორიის საკითხები (სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები და
მისი გავლენა ყოფით ცხოვრებაზე)**

ხარას მეფარიშვილსა ერთი ზროხა, ერთი საკლავი...²⁴), ქათამს („საკლავი ერთი თორმეტის თეთრისა, ქათამი სამი...“²⁵), გოჭს („მართებს როკითს ვახტანგისაიშვილსა... საკლავი ერთი, გოჭი ერთი...“²⁶), რაც გამორიცხავს, რომ „საკლავში“ იგულისხმებოდეს რომელიმე მათგანი. იმავე დავთრებში ცალკეა აღნიშნული ცხვრის გადახდის შემთხვევები²⁷, რაც ასევე გამორიცხავს „საკლავში“ ცხვრის გაიგივებას. შესაბამისად, „საკლავი“ უნდა იყოს შედარებით მცირე წონის ღორი ან მოზრდილი ხბო, რომლის საშუალო ფასი XVI საუკუნის შუა ხანებიდან XVIII საუკუნის I მეოთხედის ჩათვლით ყოფილა 8,5-15 გრამი ვერცხლი, ხოლო მომცრო „საკლავის“ – 7,5 გრამი ვერცხლი.

ს. კაკაბაძემ, ასევე, ყურადღება გაამახვილა ცხვრის ფასზე, რომელიც დაფიქსირებულია იმერეთის მეფე გიორგი II-ის 1573 წლის შეწირულობის წიგნში. ლოკუმენტში აღნიშნულია: „...ამ ალაზხედან დაიხარჯებოდეს ორი ცხვარი ათათის თეთრისა და წელიწადშიგან საკამეველი ათი თეთრისა...“²⁸

როგორც აღინიშნა, ამ პერიოდში იმერეთის მეფეების მოჭრილი მონეტები საშუალოდ იწონიდა 0,7 გრამ ვერცხლს. შესაბამისად, 10 თეთრად შეფასებული ცხვარის ღირებულება ყოფილა 7 გრამი ვერცხლი.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, XVI საუკუნის შუა ხანებიდან XVIII საუკუნის I მეოთხედამდე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასების მკვეთრი რყევა არ ჩანს. აქედან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ცხვრის ფასი აღნიშნულ საუკუნეებში 7-8 გრამი ვერცხლის ფარგლებში იქნებოდა.

საინტერესოა დასავლეთ საქართველოში ცხვრის ღირებულება შევადაროთ ოსმალეთში არსებულ ფასებს. ზოგადად, ოსმალეთში XVI საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XVII საუკუნეში პროდუქციის ფასები მნიშვნელოვნად გაიზარდა. XVI საუკუნის II ნახევარში ოსმალეთში ცხვარი ღირდა 70-80 ახჩა.²⁹ სელიმ II-ის (1566-1574 წწ.) მოჭრილი ახჩის წონითი მაჩვენებლები მერყეობდა 0,61-0,80 გრამებს შორის, ანუ საშუალოდ 0,70 გრამს იწონიდა.³⁰ აქედან გამომდინარე, 70-80 ახჩა იწონიდა დაახლ. 49-55 გრამ ვერცხლს. 1596

²⁴ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 380.

²⁵ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 284.

²⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 299.

²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 307-308.

²⁸ ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წ. I. ტფ. 1921, გვ. 30.

²⁹ А. Д. Новичев. История Турции. Том I. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.). Ленинград. 1963, გვ. 122.

³⁰ მ. ანთაძე. საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით. თბ. 1982, გვ. 39.

წელს ცხვრის ფასი ოსმალეთში გაიზარდა 80-100 ახჩამდე, ხოლო 1606-1608 წლებში – 300-400 ახჩამდე.³¹ 1600-1612 წლებში ახჩა იწონიდა 0,32 გრამს.³² შესაბამისად, ცხვრის ფასი გაზრდილა 96-128 გრამ ვერცხლამდე.

როგორც ვხედავთ, იმერეთში, ოსმალეთში დაფიქსირებულ ფასებთან შედარებით, ცხვარი დაახლ. 7-ჯერ, ხოლო რიგ შემთხვევებში 18-ჯერ იაფი ღირდა. სხვადასხვა მონაცემიდან ირკვევა, რომ ოსმალეთის აღმოსავლეთის რეგიონებში პროდუქციის ფასები შედარებით ნაკლები იყო,³³ მაგრამ დასავლეთ საქართველოში დაფიქსირებულ ფასებთან შედარებით განსხვავება მაინც დიდი ჩანს.

ჩვენ არ მოგვეპოვება განსახილველი ეპოქის დასავლეთ საქართველოში პირდაპირი ცნობები ძროხის, ცხენის და სხვა შინაური ცხოველების ფასების შესახებ, თუმცა მეტად საგულისხმო ინფორმაციას გვაწვდიან ამ ეპოქაში საქართველოში მყოფი კათოლიკე მისიონერები. იტალიელი თეატინელი მისიონერი ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე, რომელიც სამეგრელოში იმყოფებოდა 1633-1643 წლებში, აღნიშნავს: „ყიდვა-გაყიდვა გაცვლის გზით წარმოებს, მაგრამ ესეც იშვიათად ხდება, რადგან თითოეული არსებობის საშუალებას იმაში პოულობს, რომ ჰყავთ შინაური საქონელი, აქვთ მეურნეობა ანდა ჰყავთ ყმები. ერთი თხა რვა ან ცხრა დედალი ღირს, ცხვარი – ორი თხა, ძროხა – სამი ცხვარი, ხოლო ცხენი – ორი ან სამი ძროხა“.³⁴

XVII საუკუნეში საქართველოში მყოფი ღონ კრისტოფორო დე კასტელი დაახლოებით ანალოგიურ ცნობას გვაწვდის სხვადასხვა პროდუქციის ფასების შესახებ – „კოლხეთში არავითარი აღებ-იციმობა ან ფულით სავაჭრო ურთიერთობა არ არსებობს, სახელოსნო-დუქნები ანუ სავაჭრო ადგილები კი აქვთ. ქვეყნის შიგნით ფული ხმარებაში არაა... ან გარედან შემოდის ტანსაცმელსა და ავეჯეულობა-ხორბლეულობასთან ერთად, ან მონად გაყიდულ კოლხელ ყმებში მაჰმადიანი მოვაჭრეები აძლევენ ვერცხლის ლარნაკს, ოქროსა და მისთანას. თავიანთ მთავარს ყმები აძლევენ საჭირო საქონელს: ხარსა და ცხენს. საქონლით ასე ვაჭრობენ: მაგალითად, ერთი ქათამი (დედა-

³¹ А. Д. Новичев. История Турции. Том 1. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.), გვ. 122.

³² An economic and social history of the Ottoman empire. Edited by Halil Inalcik with Donald Quataert. Volume 2. 1600-1914. Cambridge. 1994, გვ. 963.

³³ მ. სვანიძე. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოფლის მეურნეობა XVI საუკუნეში. თბ. 1984, გვ. 86.

³⁴ ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე). იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა. თბ. 2014, გვ. 18.

ლი) ღირს ერთი გირვანქა (ლივრი) მარილი... ცხვარი – თხაზე იცვლება, ერთი ხარი – სამ ვერძზე, ცხენი – სამ ხარზე“.³⁵

რადგან ჩვენ ვიცით, რომ აღნიშნულ ეპოქაში ცხვარი ღირდა 7 გრამი ვერცხლი, ჯუდიჩეს მოტანილი ფასთა სისტემის მიხედვით, ძროხის ღირებულება ყოფილა 3 ცხვარი, ანუ 21 გრამი ვერცხლი, ხოლო ცხენის ფასად თუ მივიჩნევთ სამ ძროხას, მისი ღირებულება გამოდის დაახლ. 65 გრამი ვერცხლი.

თუ გავიხსენებთ, რომ „საკლავი“ (ანუ მოზრდილი ხბო თუ მომცრო ღორი) დაახლ. 8,5 გრამი ვერცხლი ღირდა, ლოგიკურად ძროხა მასზე ძვირი უნდა ყოფილიყო. მართლაც, ჯუდიჩეს ცნობის მიხედვით, ძროხა „საკლავზე“ დაახლოებით 2,5-ჯერ ძვირად ფასობდა, რაც მონაცემის სისწორეზე მეტყველებს.

კასტელის ცნობით კი ხარის ღირებულება სამ ვერძის ტოლფასია. თუ ვერძში ვიგულისხმებთ გამორჩეულ დიდ ცხვარს და მის ფასად მივიჩნევთ დაახლ. 14-15 გრამ ვერცხლს, ხარის ვერცხლში გამოხატული ღირებულება იქნება საშუალოდ 42-45 გრამი.

ზოგადად, შუა საუკუნეებში საქართველოშიც და მეზობელ ქვეყნებშიც ხარი ძროხაზე ორჯერ ძვირი ღირდა, შესაბამისად, სრულ შესატყვისობაში მოდის მოცემული ღირებულებები.

კასტელის გადმოცემით კი ცხენი, რომელიც 3 ხარში იცვლებოდა, ფასობდა დაახლ. 125-135 გრამ ვერცხლად. როგორც აღინიშნა, კასტელის ცნობისაგან განსხვავებით, ჯუდიჩეს მიხედვით, ცხენის განსხვავებულ ფასს ვიღებთ (65 გრამ ვერცხლს), რაც გამოწვეული უნდა იყოს ზოგადად ცხენის არათანაბარი ფასებით – სხვადასხვა ღირსების ცხენის ღირებულება დიდად განსხვავებული იყო, შესაბამისად, ალოგიკური არაფერია იმაში, რომ ცხენის საშუალო ფასი ორმა ავტორმა განსხვავებულად წარმოგვიდგინა.

ისევე როგორც ცხვრის ფასის შემთხვევაში, დასავლეთ საქართველოში ძროხის ფასიც დიდად ჩამორჩებოდა არა მარტო ოსმალეთში არსებულ ფასებს, არამედ მეზობელ ქართლის ფასსაც. XVIII საუკუნის დასაწყისში ვახტანგის სამართლის წიგნიდან ვიგებთ, რომ ქართლში ძროხის ფასი იყო 2 მინალთუნი³⁶ (10 აბაზი), ანუ 75 გრამი ვერცხლი. როგორც ვხედავთ, დასავლეთ საქართველოში, აღმოსავლეთ საქართველოსთან შედარებით, ძროხა სულ მცირე 3-ჯერ უფრო იაფი ღირდა.

³⁵ დონ კრისტოფორო დე კასტელი. ცნობები და აღბობი საქართველოს შესახებ. ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ. თბ. 1976, გვ. 54.

³⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1963, გვ. 486.

რაც შეეხება ხარს, როგორც აღინიშნა, ხარი ზოგადად ძროხაზე ორჯერ ძვირი ღირდა, შესაბამისად, XVIII საუკუნის I მეოთხედში ქართლში ხარის ფასი იყო 4 მინალთუნი, ანუ 150 გრამი ვერცხლი. დასავლეთ საქართველოში კი ხარის ფასი ყოფილა დაახლ. 45 გრამი ვერცხლი. სხვაობა ამ შემთხვევაშიც სამჯერადია.

სრულყოფილად რომ გავიაზროთ დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასების სიმცირე, უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ თავად ქართლშიც, მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით, ხორბალი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია საკმაოდ იაფი ყოფილა.³⁷

შეგვიძლია, ზოგადად, თვალი გავადევნოთ სხვადასხვა ეპოქაში ხარის ფასს. „ნიკორწმინდელის დაწერილის“ მიხედვით, XI საუკუნის II ნახევარში რაჭის რეგიონში ერთი ხარის მიახლოებითი ფასი იყო 2 დრაჰკანი კონსტანტინატი,³⁸ რომელიც, ჩვენი გათვლით, დაახლ. 70 გრამი ვერცხლის ტოლფასია.³⁹ მოცემული ფასი ეხება მთიან რეგიონს, რომელიც, გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, მეცხოველეობის ზონად უნდა ჩაითვალოს. შესაბამისად, ბარის რაიონებში მისი ფასი უფრო მაღალი იქნებოდა.

ხარის ფასი დაფიქსირებულია ათონის აღაპებშიც, სადაც აღნიშნულია: „სკმეონ ჭყონდიდელის გაზრდილმა ნიკოლოზმა „მოსცნა ეკლესიასა ჩუენსა... უღელნი კარნი, ნასყიდნი პერპერად ზ (7)“.⁴⁰ აღაპი თარიღდება 1183 წლით.⁴¹ როგორც ვხედავთ, უღელი ხარი ფასი ყოფილა 7 პერპერა, ხოლო, ერთი ხარის – 3,5 პერპერა. რთულია იმის გარკვევა, ათონის აღაპებში მოცემული ცნობა ეხება საქართველოს რეალობას თუ ბიზანტიაში არსებულ ფასს, თუმცა, ზოგად ინფორმაციას მაინც გვაწვდის იმდროინდელი ხარის ფასის შესახებ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ სირიაში XI საუკუნეში კამეჩის ფასი 2-3 ოქროს ღინარი ყოფილა.⁴² ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე,

³⁷ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 296.

³⁸ „ნიკორწმინდელის დაწერილის“ მიხედვით, ყანა, რომელიც საშუალოდ 2 დრაჰკანი კონსტანტინატი ღირდა, ასევე, იყიდებოდა I ხარის სანაცვლოდ. იხ.: დაწერილი ნიკოლოზ წმინდის წინამძღვრისა. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 42.

³⁹ იხ.: ა. თაბუაშვილი. ხორბლის ფასი ფეოდალური ეპოქის საქართველოში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. XIII. თბ. 2018, გვ. 172-176.

⁴⁰ ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი. თბ. 1998, გვ. 174.

⁴¹ ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი, გვ. 241.

⁴² C. Morrisson, Jean-Claude Cheynet. Prices and Wages in the Byzantine World. The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century. Ed. by A. E. Laiou. Washington. 2002, გვ. 839.

ცხადია, რომ ამ პერიოდში ხარის ფასი 2-3, მაქსიმუმ 3,5 ოქროს მონეტად (პერპერა ან ღინარი) ფასობდა.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ XII საუკუნეში ოქროს მონეტისა და ვერცხლის შეფარდება იყო 1:13. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ოქროს მონეტის 3 გრამიან ვერცხლის მონეტასთან შეფარდება. შესაბამისად, XI-XII საუკუნეში ხარის ფასი გამოდის 78-117 გრამი (3,5 პერპერას შემთხვევაში – 135 გრამი), საშუალოდ – დაახლ. 100 გრამი ვერცხლი.

დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ სვანეთში, შედგენილ ერთ-ერთ საბუთში „ასისა თეთრისა ჯარი“ მოიხსენება.⁴³ საბუთის გაცემის წელი უცნობია, თუმცა ზოგადად XIV საუკუნის I ნახევრით თარიღდება. XIV საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში მიმოქცევაში იყო კირმანეული თეთრი. აღნიშნული მონეტის ყველაზე მცირე ნომინალი 1 გრამს აჭარბებდა, ხოლო უმეტესად 1,5-2 გრამიანი ნომინალები იჭრებოდა.⁴⁴ XIV საუკუნის საბუთში დაფიქსირებული ხარის ფასი, იმ პერიოდში მოჭრილ ყველაზე მცირე ნომინალებით რომ დავიანგარიშოთ, სულ ცოტა 100 გრამ, საშუალოდ კი 150 გრამ, ვერცხლს უდრიდა.

საბოლოოდ უნდა აღინიშნოს, რომ XI–XIV საუკუნეებში ხარის საშუალო ფასი 100 გრამ ვერცხლზე მეტი იყო, რაც მინიმუმ ორჯერ აღემატებოდა XVI საუკუნის ბოლოსა და XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში არსებულ ფასს. როგორც აღინიშნა, მოცემული ფასი, თავის მხრივ, სამჯერ უფრო დაბალი იყო, ვიდრე თანადროულ (XVII-XVIII საუკუნის დასაწყისის) აღმოსავლეთ საქართველოში დაფიქსირებული ფასია.

აქვე მოვიყვანოთ ცნობებს ცხენის ფასის შესახებ. ჯულინეს და კასტელის ცნობების თანახმად, დასავლეთ საქართველოში ცხენის საშუალო ღირებულება ყოფილა 65-135 გრამი ვერცხლი. ცხადია, აქ მოტანილია საშუალო ღირსების მქონე ცხენის ფასი. შუა საუკუნეებში ცხენი საკმაოდ ძვირად ფასობდა. ზოგიერთი ცხენის ფასი ძალიან მაღალი იყო. საშუალო ღირსების ცხენი კი შედარებით იაფი ღირდა. „ნიკორწმინდელის დაწერილიდან“ ჩანს, რომ კარგი ცხენი ვენახსა და ყანაში იცვლებოდა,⁴⁵ რაც მის მაღალ ფასზე მეტყველებს. 1247-1250 წლებში შედგენილ „გრიგოლ სურამელის დაწერილ-

⁴³ დაწერილი ვაჟილა ვახდავიანისა ივანე სიტყელისადმი. სვანეთის წერილობითი ძეგლები. I. ისტორიული საბუთები და სულთა მატთანეები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბ. 1986, გვ. 188.

⁴⁴ ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 123-142.

⁴⁵ დაწერილი ნიკოლაოს წმიდის წინამძღვრისა, გვ. 40.

ში“ აღნიშნულია: „ცხენი ერთი – სამას | ორმოცდაათ თეთრად ნასყიდი“.⁴⁶ ამ შემთხვევაში საუბარი არ არის საუკეთესო ცხენზე, რადგან, იმავე საბუთის მიხედვით, კარგი ჯორი აღნიშნულ ცხენზე ძვირი (400 თეთრი) ღირდა („დიდად კ(ა)რგი ჯორი, ოთხას თეთრად მოფასებული“). საინტერესოა „გრიგოლ სურამელის დაწერილში“ ნახსენები თეთრის რეალური წონის განსაზღვრა. XIII საუკუნის 40-იან წლებში კერძოდ 1247 წელს, საქართველოში იჭრებოდა დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულებით, რომლის წონითი რემედიუმი იყო 2,4-2,7 გრამი. ამავე პერიოდში იჭრებოდა მონღოლური საოკუპაციო მონეტები წონით 2,64-2,87.⁴⁷ შესაბამისად, საშუალო ღირსების ცხენის ღირებულება ყოფილა დაახლ. 900 გრამი ვერცხლი. ისიც აღსანიშნავია, რომ მოცემული ცხენის ფასი მნიშვნელოვნად აღემატებოდა გლეხის ოჯახის ფასს. „ნიკორწმინდელის დაწერილის“ მიხედვით, გლეხი (თავის ოჯახთან ერთად) ფასობდა 18 დრაჰკან ღუკატად,⁴⁸ რაც საშუალოდ 650 გრამი ვერცხლის ტოლფასია.

ცხენი მაღალ ფასს ინარჩუნებდა ზოგადად ფეოდალურ ეპოქაში. XVIII საუკუნის II ნახევარში კარგი ცხენი 10 თუმანი, ანუ 500 აბაზი ღირდა.⁴⁹ აბაზი ამ დროს 2,9 გრამს იწონიდა, რის მიხედვითაც კარგი ცხენის ფასი 1450 გრამი ვერცხლი ყოფილა. ხოლო, საშუალო ღირსების ცხენის ფასი 3-4 თუმნად ფასობდა, რაც 435-580 გრამი ვერცხლის ტოლფასია. აღსანიშნავია, რომ XVII საუკუნეში დაახლოებით იგივე ღირებულება ჰქონდათ დასავლეთ საქართველოდან გაყიდულ ტყვეებს – შარდენის ცნობით, ქართველი ტყვეების საშუალო ფასი შავისღვისპირეთში 15 ეკიუ ყოფილა,⁵⁰ რაც დაახლ. 375 გრამ ვერცხლს უდრიდა.⁵¹

როგორც ვხედავთ, ისევე როგორც ცხვრის თუ ძროხის და ხარის შემთხვევაში, დასავლეთ საქართველოში ცხენი, თავის პოტენციურ ფასთან შედარებით, ძალიან იაფი ღირდა.

⁴⁶ დაწერილი გრიგოლ სურამელისა მღვიმისადმი. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 127.

⁴⁷ ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 68-69, 96-98.

⁴⁸ დაწერილი ნიკოლაოს წმიდის წინამძღვრისა, გვ. 44.

⁴⁹ მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. გვიანფეოდალური ხანა. წ. I (ხელ-ფასი, ქირა, ფასები). მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ. 1938, გვ. 80.

⁵⁰ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 212.

⁵¹ ეკიუ 60 სოლს შეიცავდა, ხოლო ერთი აბაზი (რომელიც იმ პერიოდში 7,5 გრამს იწონიდა), შარდენის გადმოცემით, 18 სოლის ღირებულების ყოფილა (იხ.: ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 125). შესაბამისად, 15 ეკიუ დაახლ. 50 აბაზის (ერთი თუმანის), ანუ 375 გრამი ვერცხლის ტოლფასი ყოფილა.

გარდა ზემოთ დასახელებული პროდუქციის ფასებისა, ჩვენთვის ცნობილია XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში თაფლის ფასიც. ვიდრე თაფლის ფასის შესახებ ვიმსჯელებთ, მოკლედ შევეხებით დასავლეთ საქართველოში მეფუტკრეობის თემას.

არქანჯელო ლამბერტი ვრცლად მოგვითხრობს სამეგრელოს თაფლის თვისებებზე: „შემიძლია გაბედულათ ვთქვა, რომ მთელ ქვეყნიერებაზე საუკეთესო თაფლი კოლხიდისა არის. ამას ვამბობ იმიტომ, რომ კოლხიდის ჩვეულებრივი თაფლი ჰგავს ესპანიის თაფლს... გარდა ჩვეულებრივი თაფლისა, არის კიდევ ერთნაირი თაფლი, რომლის მსგავსი არსად სხვაგან ამ მოიძებნება: იგი ფრიად თეთრია და მაგარი, როგორც შაქარი, ისე რომ ხელით თუ მოტეხავთ რომელსამე მარცვალს, თაფლი ხელს როდი ეკვრის და გატეხილ ადგილზე გამოჩნდება თეთრი და მეტად რბილი ცვილი... ამნაირი თაფლი დიდათ მოსწონთ ოსმალებს. როგორც საუკეთესო ძღვენს, უგზავნიან ამ თაფლს მახლობელ ფაშებს, რადგან კონსტანტინეპოლში ვერ გზავნიან იმის მიზეზით, რომ სკებიდან იღებენ ამ თაფლს ზამთრობით, როცა გემები არ ღადის შავ ზღვაში. სამაგიეროდ, როცა ოდიშში მოდიან ოსმალების გემები, სხვათა საქონელთა შორის ჩვეულებრივს თაფლს, როგორც საუკეთესო საქონელს, ბლომად ყიდულობენ, მიაქვთ კონსტანტინეპოლში და დიდის მოგებით ჰყიდიან იქ“.⁵² დასავლეთ საქართველოს თაფლის განსაკუთრებულ თვისებებს ხაზს უსვამს ჟან შარდენიც.⁵³ ვახუშტი ბატონიშვილი კოლხეთის თაფლის შესახებ აღნიშნავდა: „ფუტკარი სარგებლობს ფრიად თაფლითა და ცკლთა სიმრავლითა; და თაფლი კეთილი, რამეთუ ვიეთთა ადგილთა სპეტაკი და შეყინული, სისქით ვითარცა შაქარი, რომელსა უწოდებენ კიპრუქსა“.⁵⁴

რუსი ელჩის ალექსი იევლევის 1650-1652 წლებში იმერეთში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობაში საინტერესო ინფორმაციაა დაცული თაფლის ფასის შესახებ. „უცვცხლო თაფლი უზომოდ იაფია, რუსული ფუთი აბაზად და ნაკლებადაც შეიძლება იყიდო, აბაზი ორ ჩვენს გრივნას უდრის“.⁵⁵

როგორც ვხედავთ, XVII საუკუნის შუა ხანების იმერეთში 16 კილოგრამი თაფლის ფასი ყოფილა 7,5 გრამი ვერცხლი ან უფრო ნაკლები. აღნიშ-

⁵² არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 214-215.

⁵³ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 124.

⁵⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 745.

⁵⁵ ალექსი იევლევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა (მუხლობრივი აღწერილობა). რუსული ტექსტი, ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა იასე ცინცაძემ. თბ. 1969, გვ. 170.

ნული მონაცემის მიხედვით, კილოგრამი თაფლის ფასი გამოდის მაქსიმუმ 0,5 გრამი ვერცხლი.

ამავე ელჩობის მეორე მონაწილე ტოლოჩანოვი თაფლის კიდევ უფრო დაბალ ფასს გვისახელებს – „სუფთა თხიერი თაფლი (წონით) გირვანქაზე ნაკლები მეოთხედი კაპიკი ღირს“.⁵⁶ ერთი სიტყვით, იმერეთში თაფლი ძალიან იაფი ყოფილა.

თუ რამდენად იაფი ყოფილა თაფლი XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში, ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანო რამდენიმე მონაცემს. ს. კაკაბაძე ყურადღებას ამახვილებს X საუკუნის არაბი ავტორის ალ-ისტარხის ცნობაზე, რომელშიც აღნიშნულია, რომ კავკასიის რეგიონში თაფლი ძალიან იაფი ყოფილა, კერძოდ, არმენიის ქალაქებში თაფლი ისე იაფი ღირდა, რომ ორისამი მანი ღირჰქმად იყიდებოდა. ს. კაკაბაძის გაანგარიშებით, 384 მისხალი ღირდა ერთი ღირჰქმი.⁵⁷ მისხალი 4,6 გრამს უდრიდა. შესაბამისად, დაახლოებით 1,7 კილოგრამი თაფლის ფასი ყოფილა 3 გრამი ვერცხლი. როგორც ვხედავთ, X საუკუნის თაფლის საჩვენებლად დაბალ ფასთან მიმართებითაც კი, XVII საუკუნის იმერეთში მისი ფასი, სულ ცოტა, 3,5-ჯერ ნაკლები იყო.

საინტერესოა, თუ რა ღირდა თაფლი იმ ქვეყანაში, რომელიც ახორციელებდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ იზოლაციას. როგორც მ. სვანიძე აღნიშნავს, 1585/1586 წელს სტამბოლში 1 კანტარი თაფლი ღირდა 401,1 ახნა. კანტარი, თავის მხრივ, იწონიდა 56,5 კგ.-ს, შესაბამისად, ერთი კოლოგრამი თაფლის ფასი ყოფილა 7 ახნა.⁵⁸ 7 ახნა შეადგენდა დაახლ. 2,6 გრამ ვერცხლს.

XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნეში თაფლის ფასი ოსმალეთში 6-7 ახნადან 30-35 ახნამდე გაძვირდა.⁵⁹ მართალია, XVII საუკუნის მანძილზე ახნის წონა მცირდებოდა და სხვადასხვა წელს 0,38 გრამიდან 0,17-0,22 გრამამდე დაიკლო,⁶⁰ თუმცა თაფლის რეალური ფასი მინიმუმ ორჯერ გაიზარდა და XVII საუკუნის განმავლობაში 1 კოლოგრამის ფასი სულ ცო-

⁵⁶ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650-1652 წწ. რუსული ტექსტი ქართული თარგმანით და ხელნაწერების მიმოხილვით გამოსაცემად მოამზადა იასე ცინცაძემ. თბ. 1970, გვ. 151.

⁵⁷ ს. კაკაბაძე. ფულის გაძვირების და გაიაფების საკითხისათვის საქართველოში მე-13-17 საუკ., გვ. 47.

⁵⁸ მ. სვანიძე. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოფლის მეურნეობა XVI საუკუნეში, გვ. 106.

⁵⁹ А. Д. Новичев. История Турции. Том 1. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.), гв. 122.

⁶⁰ An economic and social history of the Ottoman empire. Edited by Halil Inalcik with Donald Quataert. Volume 2: 1600-1914, гв. 963.

ტა 5 გრამი ვერცხლი მანც იყო. ლოგიკურია, რომ დასავლეთ საქართველოში (სადაც საქალაქო ცხოვრება ეტაპობრივად უკუსვლას განიცდიდა), სტამბულთან და ოსმალეთის ცენტრალურ პროვინციებთან შედარებით, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები დაბალი ყოფილიყო, მაგრამ რუსი ელჩების დაფიქსირებული ფასი დამაფიქრებლად და არალოგიკურად მცირეა.

როგორც აღინიშნა, თაფლი დასავლეთ საქართველოში დიდი რაოდენობით იყო, ოსმალეთში ექსპორტზეც გადიოდა, მაგრამ მოსახლეობა მას მინიმალურ ფასად ყიდდა.

ამჯერად ჩვენ შევეცდებით, გავარკვიოთ ზემოთ ჩამოთვლილი სხვადასხვა პროდუქციის ოდენობა – კასტელის ცნობით, სამეგრელოში „ნესტიან ნი-ადაგზე ყოველთვის ხშირი ბალახია ამოსული; იქვე მრავალრიცხოვანი ცხვარი ძოვს, უმთავრესად კი ულაცი და ფაშატი ცხენები. მართალს ვამბობ, საძოვარზე უამრავი პირუტყვი იყო ერთად. ასე რომ, თითოეული წარჩინებულის (დიდებულის) მამულში მათი დაახლოებითი რიცხვი ხუთასია, მთავარს კი ჰყავს დაახლოებით ხუთი ათასი“;⁶¹ ჯუდიჩეს ცნობით, „[სამეგრელოში] მთელი წლის მანძილზე მრავლადაა საძოვრები, რომლებიც გაპატივეულია მსხვილფეხა საქონლისა და ჯოგის [ნაკელით], უპირატესად ცხენების, რომლებიც დიდი რაოდენობითაა და ცხვრის ფარასავით ძოვენ...“.⁶² იგივე ავტორი გვაუწყებს, რომ „ტყეებში 4 ათასზე მეტი მისი (ლევან დადიანის – ა.თ.) ცხენი ბალახობს“.⁶³ შარდენი გადმოგვცემს, რომ „სამეგრელოში ბევრია კარგი ჯიშის ცხენი. მათ დიდი რაოდენობით აშენებენ, რადგან მათი გამოკვება არაფერი უჯდებათ“.⁶⁴ ხსენებული რუსი ელჩების ცნობით, „მათ ქვეყანაში (იმერეთში – ა.თ.) აუარებელი თახვი და წავია, წაბლის ფერი და ყვითელი მელიები... თხები, ღორები და კამეჩებია. რაც შეეხება შინაურ საქონელს, ცხენებს, ძროხებს, ცხვრებს, ღორებს და ასეთ პირუტყვებს, მათ მრავალი ჰყავთ.“⁶⁵ „ყოველგვარი ცხოველი ბევრია: ძროხები, კამეჩები, ცხვარი, ღორი, ბატები, ქათმები და იხვები“;⁶⁶ ლამბერტის გადმოცემით, „ცხენები აქ ისე ბლომად არის, რომ ყველა კაცს, რაც უნდა ღარიბი იყოს, ჰყავს თავისი ცხენი, – ახტა თუ ჭაკი. თვითუღლს მოსახლეს, თავისი შეძლებისამებრ, ჰყავს ბევრი თუ

⁶¹ ღონ კრისტოფორო დე კასტელი. ცნობები და აღბომი საქართველოს შესახებ, გვ. 53.

⁶² ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე), გვ. 13.

⁶³ ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე), გვ. 14.

⁶⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 115.

⁶⁵ ალექსი იველევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა (მუხლობრივი აღწერილობა), გვ. 170.

⁶⁶ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650-1652 წწ., გვ. 150.

ცოტა. დაბალ ხალხს ჰყავს: ვის სამი, ვის ოთხი და ვის ხუთი ცხენი; ხოლო კეთილ-შობილებს: ვის ორმოცდა-ათი, ვის ასი და ვის ორასი. მთავარს კი ათასობით ჰყავს. სულ ეყოლება ხუთი ათასი ახტა და ჭაკი... გარდა ცხენებისა, ყველას თავ-თავისი ხარები ჰყავს მიწის სახნავად და ძროხები ყველისათვის. ცხვარი კი ცოტა ჰყავთ... სამაგიეროდ ბლომად ჰყავთ თხები და ღორები, რომელთა ხორცს მუდამ სჭამენ, თვით ზაფხულის სიცხეშიც“.⁶⁷

შინაური ცხოველების და მეფუტკრეობის განვითარებაზე მიუთითებს ასევე, ზემოთ დამოწმებული XVI-XVII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს საგადასახადო დავთრები. დაბეგვრის ინდექსის სიდიდე სწორედ აღნიშნული პროდუქციის სიუხვის მანიშნებელია.

ერთი სიტყვით, დასავლეთ საქართველოში ყველა ზომით ჩამოთვლილი პროდუქცია მრავლად იყო, პრობლემას წარმოადგენდა მხოლოდ მათი რეალიზაცია და ალოგიკურად დაბალი ფასები.

დასავლეთ საქართველოში იმ დროისათვის ერთ-ერთ მთავარ სავაჭრო საქონელს, აბრეშუმსაც, ამზადებდნენ, მაგრამ მისი ფასიც საგრძნობლად დაბალი ყოფილა. ელჩ იევლევის ცნობით, „იმერეთში და სადადიანოში ყაჭი (მეაბრეშუმეობა) ყველა ქალაქშია გავრცელებული და ყოველი ადამიანი თავისას ჰყიდის, ვის როგორც შეუძლია. ყაჭი იაფია, ფუთს თექვსმეტ ან ჩვიდმეტ ოქროთ იყიდის და იმერეთიდან მისი გადმოტანა მთებზე ადამიანს ფეხით შეუძლია“.⁶⁸ მეორე რუსი ელჩი ტოლოჩანოვიც აღნიშნავს, რომ „აბრეშუმში ყოველ სახლში მოჰყავთ“.⁶⁹

როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში აბრეშუმში იმდენად იაფი ღირდა, რომ ალექსი იევლევი, გზის არარსებობის მიუხედავად, მისი რუსეთში გატანის პერსპექტივას განიხილავდა.

სხვა ადგილობრივი საქონლის ფასებიც ძალიან დაბალი ყოფილა. როგორც შარდენი აღნიშნავს, „ყოველ წელს აქ მოდის თორმეტოდე იალქნიანი გემი კონსტანტინოპოლიდან და კაფადან და სამოცზე მეტი ფელუკა გონიოდან, ირისიდან, ტრაპიზონიდან. ისინი სამეგრელოში იტვირთება – ტყვეების გარდა – აბრეშუმით, სელის ძაფით, ტილოთი და სელის თესლით, ხარის ტყავებით, კვერნის და თახვის ბეწვით, ბზით, ცვილითა და თაფლით. სამეგრელოში თაფლი საუცხოოა. აქ ორგვარი თაფლია – ყვითელი და თეთრი... თურქები

⁶⁷ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 202-203.

⁶⁸ ალექსი იევლევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა (მუხლობრივი აღწერილობა), გვ. 170.

⁶⁹ ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650-1652 წწ., გვ. 150.

დიდ მოგებას ღებულობენ სამეგრელოდან გატანილი საქონლით – ოთხ ეკიუდ ყიდიან იმას, რაშიაც ერთი ეკიუ აქვთ მიცემული“.⁷⁰ ანალოგიურ ცნობებს გვაწვდის არქანჯელო ლამბერტი: „მეგრელებისაგან იღებენ თაფლს, ცვილს, ადგილობრივ ტილოს, ძაფს, აბრეშუმს, ხარის, კვერნის და წავის ტყავს, სელის თესლს, ბზის ხეებს და ტყავებს. ბზის ხეებში ოსმალები ძალიან იგებენ, რადგან სამას თუ ოთხას სკუდის მარილით ყიდულობენ იმდენ ხეს, რომელიც ხუთი ათას სკუდზე მეტი ღირს... სხვა საქონელშიც დიდი მოგება აქვთ“.⁷¹

წყაროებიდან ირკვევა, რომ დასავლეთ საქართველოში მევენახეობა-მელვინეობა მაღალ დონეზე იყო განვითარებული, მოჰყავდათ დიდი რაოდენობით ყურძენი.⁷² ფეოდალურ ეპოქაში, როგორც წესი, ღვინო, ხორბალთან ერთად, სიმდიდრის დაგროვების ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენდა, მაგრამ შექმნილ მდგომარეობის გათვალისწინებით, დასავლეთ საქართველოში არც მელვინეობის განვითარება იძლეობა ხელშესახებ შემოსავლებს.

მოტანილი მასალა ცხადყოფს, რომ დასავლეთ საქართველოში არსებულ საექსპორტო პროდუქციას ძალიან დაბალი ფასი ჰქონდა. ხოლო ზოგიერთი პროდუქციის – ცხვრების, ძროხის, ხარ-კამეჩის, ცხენების – ექსპორტის შემთხვევები წყაროებში საერთოდ არ ფიქსირდება.

თუ, ერთი მხრივ, დამპყრობლების მიზანმიმართული ეკონომიკური პოლიტიკა განაპირობებდა ადგილობრივი საექსპორტო პროდუქციის სიღირსს, მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოში ვხვდებით იმპორტული პროდუქციის სიძვირეს. ალექსი იევლევი თავის ანგარიშში აღნიშნავს, რომ „ქუთაისიდან სადადიანოს საზღვრამდე ცხენით ნახევარი ღლის სავალია. ხოლო შავ ზღვამდე მდინარე რიონით და ხმელეთით ორი ღლის სავალია. ქუთაისში ვაჭრები თურქეთიდან, სპარსეთიდან, აზოვიდან, თბილისიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან ყოველგვარი საქონლით მოდიან სხვადასხვა ხალხი თურქები, ებრაელები, სპარსელები, სომხები, აზოველები და მოაქვთ ირანული ხავერდები, ატლასები, აბრეშუმის ქსოვილები, აბრეშუმის ზოლებიანი ქსოვილები, ყალამქარი და ყოველგვარი თეთრი თუ ფერადი ფარჩა. მხოლოდ რუსეთზე უფრო იაფი არ არის“.⁷³

⁷⁰ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 123-124.

⁷¹ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 169.

⁷² ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 110-111.

⁷³ ალექსი იევლევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა (მუხლობრივი აღწერილობა), გვ. 169-170.

როგორც ვხედავთ, იმერეთში და, ცხადია, ძლიანად დასავლეთ საქართველოში, იმპორტული საქონელი, ადგილობრივი პროდუქციისაგან განსხვავებით, ძვირად ფასობდა. როგორც ჩანს, თვითღირებულებაზე ძვირადაც, რადგან რუსი ელჩის დაკვირვებით, იმერეთში მეზობელი ქვეყნებიდან შეტანილი იმპორტული პროდუქცია მინიმუმ რუსეთში არსებულ ფასების ტოლი ყოფილა. რუსეთში იმავე საქონლის ფასი, ლოგიკურად, იმერეთთან შედარებით, გზის სიშორის გათვალისწინებით ძვირი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ, ჩანს, ხელოვნური ბარიერების, ანუ ოსმალური საბაჟო სისტემის და მიზანმიმართული პოლიტიკის წყალობით, დასავლეთ საქართველოში იმპორტული საქონელი საკმაოდ ძვირად ფასობდა, ხოლო ადგილობრივი, თუნდაც მაღალი ხარისხის საექსპორტო პროდუქცია – ძალიან იაფად.

მოცემული ვითარება ცხადადაა ასახული წყაროებში. მაგალითად, შარდენი გადმოგვცემს, რომ „ანაკლიაში ცხოვრების დროს საჭმელის ნაკლებობა არ განმიცდია. ფრინველის, გარეული მტრედების, ღორისა და თხის შოვნა შეიძლებოდა. ჩემი მსახურები ყოველივე ამას იღებდნენ ტილოს, ნემსების, საკმეველის, სავარცხლების და დანების სანაცვლოდ. სურსათი საკმაოდ იაფი იყო. ღვინო უხვად გვქონდა... მხოლოდ პური გვაკლდა. ანაკლიაში ცხოვრობდა ერთი წარჩინებული ქალბატონი... მას მცირედი საჩუქარი მივართვი. მადლობის ნიშნად და კიდევ ახალი საჩუქრების მისაღებად ეს ქალბატონი ყოველდღიურად მიგზავნიდა ნახევარ გირვანქა პურს სხვა სურსათთან ერთად. მაგალითად, ერთხელ გამომიგზავნა გარეული ღორი, მეორედ – ცვილის ნაჭერი, შემდეგ თაფლი, ხოხობი. მიგზავნიდა რა ამ მოსაკითხებს, ყოველდღე მთხოვდა რაიმე წვრილმანს, დანას, მაკრატელს, ბაბთას, ქალაღს...“.⁷⁴

შარდენის აღნიშნული ცნობიდან ნათლად ჩანს, რომ ადგილობრივი პროდუქცია ძალიან იაფი ყოფილა, ხოლო იმპორტირებული ხელოსნური და მანუფაქტურული ნაწარმი – ძალიან ძვირი.

ერთ ადგილას შარდენი იმპორტული პროდუქციის ფასების შესახებ უფრო დეტალურ ინფორმაციას გვაწვდის, მისი გადმოცემით: „მსახურმა... ძღვენი ამ ხალხს გადასცა. იგი შედეგობდა გენუის მაკარონისაგან, ბაფთების, ქალაღის, ნემსების, დანების ქარქაშებისა და საკმაოდ ლამაზი მაკრატლისაგან. ყველაფერი ეს ღირდა ოცდასამი თუ ოცდაოთხი ფრანკი. მაგრამ სამეგრელოში იგი სამოც ფრანკზე მეტი ეღირებოდა“.⁷⁵ როგორც ვხედავთ, უცხო-

⁷⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 216.

⁷⁵ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 221.

**აპოლონ თაბუაშვილი. XVI-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს
ეკონომიკური ისტორიის საკითხები (სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფასები და
მისი გავლენა ყოფით ცხოვრებაზე)**

ური ხელოსნური და მანუფაქტურული ნაწარმი სამეგრელოში და, ცხადია, მთლიანად დასავლეთ საქართველოში, თვითღირებულებაზე დაახლოებით სამჯერ უფრო ძვირად ფასობდა.

საინტერესოა ფეოდალური ეპოქის ერთ-ერთი უმთავრესი პროდუქტის – ხორბლის ფასიც. XV-XVIII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს უმეტეს რეგიონებში მოჰყავდათ ღომი, ხოლო ხორბალი – ნაკლებად. მოცემული ვითარება ასახული დასავლეთ საქართველოს საგადასახადო დავთრებიც.⁷⁶ ღომი რომ მოსახლეობის ქვედა ფენების უმთავრესი საკვები იყო დასავლეთ საქართველოს უმეტეს რეგიონებში, ამას ადასტურებენ XVII-XVIII საუკუნეებში საქართველოში მყოფი უცხოელი მოგზაურებიც.⁷⁷ ვახუშტის სიტყვებით, დასავლეთ საქართველოში თესვენ „ღომსა ფრიად მრავლად და გამოიზრდებიანცა მით“.⁷⁸ ყოველივე ზემოთ თქმული იმას არ ნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველოში ხორბალი საერთოდ არ მოჰყავდათ. ვახუშტისავე ცნობით, ხორბალი და ქრთილი, ღომთან შედარებით ნაკლებად, მაგრამ მოჰყავდათ.⁷⁹ ამ საკითხზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ დასავლეთ საქართველოში ხორბალი ქართლთან შედარებით ძვირად ფასობდა. ოსმალური დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, თუ ქართლში XVIII საუკუნის I მესამედში ხორბალი 20 ახნა ღირდა, იმავე ეპოქაში იმერეთში მისი ფასი 40 ახნა იყო.⁸⁰ როგორც ვხედავთ, ირან-ოსმალეთის მიერ აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს განაწილებით და ოსმალური საბაჟო სისტემის საშუალებით, ქვეყნის ეკონომიკური ცხოვრება იმდენად იყო გაყოფილი, რომ მეზობელ ქართლსა და იმერეთს შორის ხორბლის ფასი ერთი-ორად განსხვავებოდა. ცხადია, აღმოსავლეთ საქართველოდან ხორბლის ექსპორტი დასავლეთ საქართველოში შეზღუდულად ხორციელდებოდა და საბაჟო ბარიერები მის ფასს აორმაგებდა.

ჩვენ არ გვაქვს ამ ეპოქის დასავლეთ საქართველოში მთავარი მარცვლელი პროდუქციის – ღომის – ფასის შესახებ ცნობები, თუმცა, ცხადია, რომ მისი ღირებულება დაბალი იქნებოდა.

⁷⁶ იხ.: ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 279-342, 358-373, 380-381.

⁷⁷ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 111-112, 120-122; არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 55-59; გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 1962, გვ. 157, 297.

⁷⁸ ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 743-744.

⁷⁹ ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 744.

⁸⁰ ა. თაბუაშვილი. ხორბლის ფასი ფეოდალური ეპოქის საქართველოში, გვ. 189-196.

როგორც ვხედავთ, ოსმალთა სავაჭრო მონოპოლიის პირობებში დასავლეთ საქართველოს საექსპორტო პროდუქცია ძალზე იაფად იყიდებოდა, ზოგიერთი პროდუქციის ექსპორტი კი უბრალოდ არ ხორციელდებოდა. ოსმალურმა სავაჭრო იზოლაციამ განაპირობა განსახილველი პერიოდის დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი პროდუქციის ალოგიკურად დაბალი ფასები. სწორედ მოცემული გარემოება ახალისებდა „ტყვეთა სყიდვას“. რომ არა სავაჭრო იზოლაცია, ადგილობრივი ფეოდალები თუ სხვა ფენის წარმომადგენლები თავიანთ შემოსავლებს მნიშვნელოვნად შეავსებდნენ თუნდაც ცხენების ექსპორტით – როგორც აღინიშნა, ნორმალურ პირობებში საშუალო ღირსების ცხენს თითქმის იგივე ან უფრო მეტი ფასი ჰქონდა, რამდენსაც ოსმალები იხდიდნენ მოტაცებულ ტყვეებში.

შეიძლება დავკრჩეს შთაბეჭდილება, რომ ადგილობრივი საკვები პროდუქციის სიიაფეს ხელი უნდა შეეწყო მოსახლეობის იოლი ცხოვრებისათვის, მაგრამ ეს ასე არ იყო. ჯერ ერთი, ოსმალური ხარკი, ფეოდალური თუ სახელმწიფო ფულადი გადასახადები მძიმე ტვირთად აწვა მოსახლეობის ქვედა ფენებს და, რაც მთავარია, მარილი და სხვა პირველადი მოხმარების იმპორტული პროდუქცია ძალიან ძვირი ღირდა. შესაბამისად, იაფი ადგილობრივი პროდუქციის პირობებში, მოსახლეობას თავის გატანა ძალიან უჭირდა.

როგორც აღინიშნა, მოსახლეობისათვის ხელმიუწვდომელი იყო უცხოეთიდან შემოტანილი ძვირად ღირებული ხელოსნური და მანუფაქტურული ნაწარმი. უცხოელი ავტორები ადგილობრივთა სიღარიბის საჩვენებლად ხაზს უსვამდნენ მოსახლეობის ტანისამოსს. შარდენის ცნობით, ქვედა ფენის წარმომადგენლები „ზამთარში ატარებენ ბეწვის ქუღს. ისინი ისეთი საწყალობელი და გაჭირვებულნი არიან, რომ წვიმის დროს არახინის ან ქუღს ჯიბეში იღებენ, რომ არ გაუფუჭდეთ... ტანზე აცვიათ პატარა, მუხლებამდე ჩამოშვებული პერანგი, რომელიც ვიწრო შარვალში აქვთ ჩატანებული. უარესი ჩაცმულობა ქვეყნიერებაზე არ არსებობს... ღარიბი ხალხი თითქმის შიშველი დადის... უძრავლესობა სხეულის დასაფარად მხოლოდ მდარე ხარისხის ნაბადს ატარებს... თითქმის ყველა ფეხშიშველი დადის...“⁸¹

როგორც ითქვა, ზოგიერთი ადგილობრივი პროდუქცია საერთოდ არ გადიოდა ექსპორტზე, ხოლო რაც იყიდებოდა, – ცვილი, თაფლი, ხე-ტყე, ტყავები და სხვა, – იმდენად იაფად, რომ მოსახლეობას აქედან მიზერული შემოსავალი რჩებოდა. ასეთ პირობებში, ადგილობრივ ბაზარზეც აღარ იყიდ-

⁸¹ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 119.

ებოდა ჭარბი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია – ლამბერტი ხაზგასმით აღნიშნავს: „რაც შეეხება ჩვეულებრივ სანოვაგეს, რომელიც ყველას მუდამ ესაჭიროება, მისი არც მყიდველი და არც გამყიდველი არ მოიპოვება, რადგან დიდებულისათვის მათ ყმებს მუდამ დღე მოაქვთ ყოველივე საჭირო სანოვაგე. სხვა წოდების ხალხიც არ ყიდულობს სანოვაგეს, რადგან, რაც სჭირია, ყოველივე სახლში აქვს, მაგალითად, ყველი საკუთარი ძროხისგან აქვს, მწვანელი თავის ბახჩიდან, კვერცხები თავის ქათმებისაგან, და თუ ხორცი უნდა, დაჰკლავს თავის ძროხას, ღორს, ქათმებს, ყვერულებს და ცხვრებს. ამრიგად ყოველ დღე რაც ესაჭიროება უყიდლად აქვს“.⁸²

მართლაც, თუ XVI-XVII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის საგადასახლო დავთრებს დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ საშუალოდ ერთი კომლი გლეხი ბატონყმურ გადასახადს იხდიდა შემდეგი ოდენობით: საშუალოდ ერთი ურემ ღომს, ერთ ან ორ საკლავს, ზოგიერთ შემთხვევაში ძროხას, რამდენიმე ქათამს, რამდენიმე კოკა ღვინოს და აშ.⁸³ როგორც ჩანს, სურსათ-სანოვაგის მხრივ დასავლეთ საქართველოში არათუ კატასტროფული მდგომარეობა არ იყო, არამედ მოსახლეობას ჭარბი პროდუქციაც ჰქონდა, პრობლემას წარმოადგენდა მისი რეალიზაცია და უცხოური შემოზიდული პირველადი საჭიროების ნივთების (ტანისამოსის, სამეურნეო და საბრძოლო იარაღის, მარილის და აშ.) სიძვირე.

სწორედ შექმნილი ეკონომიკური მდგომარეობა აიძულებდა მოსახლეობას, დამატებით შემოსავლებზე ეზრუნა. ასეთი საშუალებად კი იმ დროს, ოსმალური ეკონომიკური პოლიტიკის გამოისობით, მხოლოდ ტყვეების გაყიდვა რჩებოდა. ამ ვითარებას დეტალურად აღწერენ უცხოელი ავტორები. შარდენის თქმით, „ყოველწლიურად სამი ათასი კაცი მიჰყავთ კონსტანტინოპოლში, სადაც მათ ქსოვილებზე, იარაღსა და სხვა საქონელზე ცვლიან“.⁸⁴

მოცემულ რეალობას ზუსტად ეხმაურება XVII საუკუნის I მესამედში მამია გურიელის მიერ დადებული ფიცი „ტყვეთა სყიდვის“ აკრძალვასთან დაკავშირებით. დავით გარეჯის ნათლისმცემლის უდაბნოდან გურიაში მივლინებული ბესარიონი გურიელს „ტყვეთა სყიდვის“ აკრძალვას სთხოვდა. გურიელი კი აღნიშნავდა: „დღეის ამას აქეთ, ჩვენთვის საქონლად და სასარგებლოდ, რომ მოიხმარებოდეს ან სასმელ-საჭმელში და ჩვენ აღარ გავსყიდით... რაც ხვანთქარისა და ვეზირისა მართებულება და საგრძნობელი შემოგვივარ-

⁸² არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, გვ. 167.

⁸³ იხ.: ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 279-342, 358-480.

⁸⁴ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გვ. 123.

დეს, რომ მტრისაგან არ ვინაგრებოდეთ ან ქვეყნის შემოსავლები საქმე მოგვიხდეს თვარა მას გარეთ ეს ასე გაგიტაოთ ამ ქვეყნის ტყუეზედ“.⁸⁵

როგორც ვხედავთ, გურიელის განცხადებით ტყვეები იყიდებოდა სხვადასხვა საჭიროებისათვის და ოსმალური ხარკისათვის. ის პირობას დებს, რომ ტყვეებს პირადი საჭიროებისათვის აღარ გაყიდინდნენ, მაგრამ იმავე პირობას ვერ იძლეოდა ოსმალური ხარკის, „ხვანთქრისა და ვეზირის მართებულების“ შემთხვევაში.

სწორედ მოცემულ ვითარების სიმძიმეს ითვალისწინებდა სამეგრელოს მთავარ ლევან II დადიანი (1611-1657 წწ.), როდესაც ევროპასთან დამაკავშირებელი სავაჭრო გზის აღდგენას ცდილობდა. მას სურდა, რომ ადგილობრივი აბრეშუმი და სხვა საქონელი ვენეციელ ვაჭრებს გაეტანათ სამეგრელოდან. მისი პროექტით, თუ აღნიშნული გზა ამოქმედდებოდა, შესაძლებელი იქნებოდა შედარებით იაფად ირანული პროდუქციის ევროპაში გადაზიდვაც. ხოლო, რომის პაპ ურბან VIII-თან გაგზავნილი წერილით ითხოვდა ევროპიდან შალისა და აბრეშუმის მქსოველი ხელოსნების გამოგზავნას, რომლებიც ადგილობრივებს ასწავლიდნენ შესაბამის ხელობას.⁸⁶

ლევან დადიანის წამოყენებულ პროექტს ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ის არ შემოიფარგლებოდა უბრალო სავაჭრო ურთიერთობებით. სწორედ მსგავს პროექტს შეეძლო მოცემული იზოლაციის დაძლევა, მაგრამ იმდროინდელი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, აღნიშნულ წამოწყებას შედეგი არ მოუტანია.⁸⁷

საბოლოოდ, XVI საუკუნიდან XVIII საუკუნის I ნახევრის ჩათვლით დასავლეთ საქართველოში პროდუქციის ფასების განხილვა იძლევა შემდეგი დასკვნის გაკეთების საშუალებას – XVI საუკუნის შუა ხანებიდან სახეზე გვაქვს ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე ფასების კლების ტენდენცია, მისი უკიდურეს ნიშნულამდე დაყვანა და იმპორტული, პირველადი მოხმარებისათვის საჭირო საქონლზე ფასების ზრდა. ყოველივე ეს დაკავშირებული იყო ოსმალეთის პოლიტიკასთან. პროცესი მყარდებოდა დასავლეთ

⁸⁵ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო XVIII საუკუნეში. თბ. 1982, გვ. 314.

⁸⁶ ილ. ანთელავა. ლევან II დადიანი. თბ. 1990, გვ. 111-117.

⁸⁷ აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ლევან დადიანის მიერ ჩხარისა და ჩიხორის ებრაელი და სომეხი ვაჭრების აყრით და მათი რუხში ჩასახლებით სამეგრელოს სამთავროს ეკონომიკური მდგომარეობა დროებით უმჯობესდებოდა, მაგრამ ამით კიდევ უფრო მძიმდებოდა ზოგადი ვითარება, რადგან იმერეთის აღმოსავლეთით არსებული მცირე სავაჭრო პუნქტების განადგურება, კიდევ უფრო ასუსტებდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის ისედაც შემცირებული სავაჭრო კონტაქტებს.

საქართველოს მეზობლად ოსმალეთის იმპერიის გაბატონების კვალდაკვალ და
ამავე საუკუნის ბოლო მეოთხედში ჩამოყალიბებული სახე მიიღო. შექმნილი
ეკონომიკური რეალობა გაგრძელდა XVII საუკუნესა და XVIII საუკუნის I
ნახევარში. იმ ფაქტს, რომ აღნიშნულ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოში
ტყვეებით ვაჭრობამ ფართო ხასიათი მიიღო და მის შესუსტებას ადგილობ-
რივი ხელისუფლება ვეღარ ახერხებდა, სწორედ მოცემული ეკონომიკური ვი-
თარება განაპირობებდა.

ეკონომიკურად ჩინში შესული დასავლეთ საქართველოსათვის მნიშვნე-
ლოვანი ცვლილებები განხორციელდა XVIII საუკუნის შუა ხანებში. იმერეთ-
ის სამეფო ტახტი დაიკავა ენერგიულმა მეფემ – სოლომონ I-მა (1752-1784
წწ.). როგორც ჩვენთვის ცნობილია, სოლომონმა სასტიკი ბრძოლა გამოუც-
ხადა ტყვეებით ვაჭრობას. 1759 წლის დეკემბრის დასაწყისში მეფემ მოიწვია
საეკლესიო კრება, რომელსაც, დადიანთან და გურიელთან ერთად, დასავლეთ
საქართველოს ყველა დიდი ფეოდალი ესწრებოდა. საეკლესიო კრების დადგე-
ნილებით „ტყვეთა სყიდვა“ სასტიკად იკრძალებოდა, ამ საქმის მიმდევრებს
ეკლესია შეაჩვენებდა, ხოლო საერო ხელისუფლება სიკვდილით დასჯიდა.⁸⁸
მართალია, XVIII საუკუნის II ნახევარში ტყვეებით ვაჭრობის სრულად აღ-
მოფხვრა ვერ მოხერხდა, თუმცა სამეფო ხელისუფლებამ ხელშესახებ შედეგს
მიადწია და მნიშვნელოვნად შეკვეცა მისი მასშტაბები.

საინტერესოა აღნიშნული პოლიტიკური კურსის ეკონომიკური ასპექტე-
ბის გაანალიზება. როგორც ზემოთ დავინახეთ, XVI საუკუნის II ნახევრიდან
XVIII საუკუნის I ნახევრის ჩათვლით, დასავლეთ საქართველოში არსებული
სპეციფიკური ეკონომიკური ვითარება ძალზე ართულებდა „ტყვეთა სყიდვის“
აკრძალვას. ვნახოთ, რა შეიცვალა ამ კუთხით XVIII საუკუნის II ნახევარში.

გარდა იმისა, რომ დროთა განმავლობაში ოსმალეთის სახელმწიფო სუს-
ტდებოდა, რაც ეკონომიკური მარწუხების შემცირებასაც იწვევდა, ამ პერი-
ოდში ცვლილება განხორციელდა ქართლ-კახეთში, რასაც, როგორც აღმოჩნ-
და, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური ვითა-
რებისათვის. ვინაიდან XVIII საუკუნის შუა ხანებში ქართლი და კახეთი ირ-
ანის ბატონობისაგან გათავისუფლდა, დაირღვა დასავლეთ და აღმოსავლეთ
საქართველოს ირან-ოსმალეთის განაწილების უკვე ტრადიციულად ქცეული

⁸⁸ ქ. ჩხატარაიშვილი. დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება ოსმალთა ბატონობისაგან.
საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 641.

სურათი. დასავლეთ საქართველოს მეზობლად ამჯერად ირანისაგან დამოუკიდებელი ქართლ-კახეთი იყო, რასაც ლოგიკურად უნდა გამოეწვია ეკონომიკური იზოლაციისაგან თავის დაღწევა.

როგორც ცნობილია, ქართლის და კახეთის მეფეებმა, თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ, მჭიდრო სამხედრო პოლიტიკური კავშირი დაამყარეს სოლომონ I-თან. ეს დაახლოება კი 1758 წელს გორში მეგობრობისა და ურთიერთშეთანხმების ხელშეკრულებით გაფორმდა.⁸⁹ აღნიშნული კავშირისა და შეთანხმების პარალელურად, სოლომონი დაუნდობელ ბრძოლას უცხადებდა ტყვეებით ვაჭრობას. ამავდროულად, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, დასავლეთ საქართველოსა და აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიკური გათიშულობა წარსულს ჩაბარდა. XVIII საუკუნის II ნახევრის საბუთებში აღარ იხსენიება „ტყვის ბაჟი“. ცხადია, აღმოსავლეთ საქართველოში სრულად აიკრძალა იმერეთიდან ტყვეების გადაყვანა. მართალია, ჩვენ არ გავაჩნია XVIII საუკუნის შუა ხანების საბაჟო გადასახადების შესახებ დაწვრილებითი მონაცემები, თუმცა საუკუნის მიწურულის საბაჟო ტარიფებთან ირკვევა, რომ დასავლეთ საქართველოდან დიდი რაოდენობით პროდუქცია შედიოდა აღმოსავლეთ საქართველოში. რუსეთის მოხელეების მიერ 1801 წელს შედგენილი საბაჟო ტარიფის მიხედვით, რომელიც, თავის მხრივ, სრულად ასახავს XVIII საუკუნის II ნახევრის რეალობას, თბილისში იმერეთიდან შედიოდა სხვადასხვა საქონელი და, რაც მთავარია, მოქმედებდა მფარველობითი საბაჟო ტარიფი – თუ ირანიდან და ოსმალეთიდან შეზიდული საქონელი იბეგრებოდა 10%-ით, იმერეთიდან – 5%-ით; შეღავათი იყო დაწესებული თბილისიდან დასავლეთ საქართველოში გატანილ პროდუქციაზე და ამ შემთხვევაში ბაჟი აიღებოდა 4%, მაშინ როდესაც ირან-ოსმალეთში გატანილი პროდუქცია იბეგრებოდა 15%-ით.⁹⁰

იმერულ საქონელზე კიდევ უფრო მეტი შეღავათები არსებობდა შიდა ქართლში. გორში დასავლეთ საქართველოდან შეტანილ პროდუქციაზე ბაჟი 2% აიღებოდა,⁹¹ ხოლო ადგილობრივის მიერ მიტანილი იმერული საქონელი საერთოდ გათავისუფლებული იყო საბაჟო გადასახადისაგან.⁹²

⁸⁹ ქ. ჩხატარაიშვილი. დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება ოსმალთა ბატონობისაგან, გვ. 639.

⁹⁰ ნ. ქოიავა. ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში. თბ. 1963, გვ. 189-197.

⁹¹ ნ. ქოიავა. ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში, გვ. 195.

⁹² მ. სამსონაძე. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს. პირველ მესამედში. თბ. 1980, გვ. 52.

წყაროებით დასტურდება, რომ ქართლსა და იმერეთს შორის სავაჭრო ქარავნები თითქმის ყოველდღე მოძრაობდნენ. სურამის აღწერისას იაკობ რაინეგსი გადმოგვცემს, რომ ის „ერთადერთი ქალაქია იბერიასა (იმერეთს – ა.თ.) და ქართლს შორის, ამიტომ იქ საკმაოდ გაცხოველებული ვაჭრობაა“.⁹³ პ. ციციანოვი აღნიშნავდა, რომ სავაჭრო ქარავნები ქართლსა და იმერეთს შორის თითქმის ყოველდღე მიმოდიოდნენ.⁹⁴

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსი მოხელეების ჩვენებებიდან კარგად ჩანს აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობების ინტენსივობა – საკარანტინო სამსახურის ინსპექტორი საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორ ხოვენისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ „...ბევრი ისეთია, რომ ქალაქ ქუთაისიდან და იმერეთიდან მიმოდიან სოფლებში, ეწევიან ვაჭრობას, არიგებენ ფულს, და თვითნებურად ჩამოდიან თბილისში“.⁹⁵ მოხელე ითხოვდა პასუხს, უნდა შეეჩერებინათ თუ არა იმერელი ვაჭრების მიმოსვლა აღმოსავლეთ საქართველოში.

საბუთებში ვხვდებით, ასევე, იმერული ღვინის და სხვა პროდუქციის აღმოსავლეთ საქართველოში ინტენსიური შეზიდვის ფაქტებს. 1802 წლის ერთ-ერთ საბუთში აღნიშნულია, რომ ქალაქ გორში „ჩამოსულთაგან აქ ღუქნები არავის არ აქვს, გარდა იმერლებისა“.⁹⁶

XIX საუკუნის 10-იან წლებში თბილისის პოლიცემისტერი იოსებ შაგუბატოვი დეტალურად აღწერს აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის ვაჭრობას. მისი გადმოცემით, თბილისიდან დასავლეთ საქართველოში შეჰქონდათ „აბრეშუმისა და ბამბეულის სხვადასხვაგვარი საქონელი, ბამბა, მატყლი, რკინა, შაბი, ცისფერი საღებავი, ჭიაფერა, ენდრო, მარილი, ფეხსაცმლის ლანჩი, სხვადასხვა ფერის თხის ტყავი, რომლისაგან კერავენ ჩექმებს, მაღალყელიან ფეხსაცმელს და სხვა, ცხენის მოსართავი, ლარი, ბრინჯი, ხახვი, შაქარი, ჩაი, გამოყვანილი და შებოლილი სხვადასხვა ხარისხის ზურგიელი, ხიზილალა და სხვა“; ხოლო დასავლეთ საქართველოდან კი აღმოსავლეთ საქართველოში შედიოდა „მელიის, კვერნის, თეთრყელიანი, იშვი-

⁹³ იაკობ რაინეგსი. მოგზაურობა საქართველოში. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო ვია გელაშვილმა. თბ. 2002, გვ. 148.

⁹⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией. Т. II. Под ред. А. Д. Берже. Тифлис. 1868, გვ. 241.

⁹⁵ მ. სამსონაძე. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს. პირველ მესამედში, გვ. 54.

⁹⁶ მ. სამსონაძე. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს. პირველ მესამედში, გვ. 51.

ათად კი შავი მელის, წავის, თახვის ბეწვი და მუსკუსი, ნელლი აბრეშუმი და აბრეშუმის ნართი, სხვადასხვა ფერის ვიწრო და იშვიათი თაფთა, რომელსაც ართავენ კანაფისაგან, ცვილი, ცუდი ხარისხის სპილენძი, ცხვრის ტყავი, სქელი და იშვიათი ტილო, სელის სქელი ძაფი, გამოყვანილი და შებოლილი ზურგიელი, ხილიდან მხოლოდ წაბლი შემოდიოდა, რითაც მდიდარია იქაური ტყეები“.⁹⁷

ერთი სიტყვით, XVIII საუკუნის II ნახევარში აღდგა სრულფასოვანი კავშირი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის. ამ ფონზე საინტერესოა, თუ როგორ შეიცვალა დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი პროდუქციის ფასები.

XVIII საუკუნის 70-იანი წლების დასავლეთ საქართველოში არსებული ფასების შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გიულდენშტელტი. მისი გადმოცემით, ხონის ბაზარზე იყიდებოდა შემდეგი საქონელი:

„რუხი და შავი უხეში მაუდის ჩოხები და ნაბდები, რომლებიც შემოაქვთ ბასიანიდან და ლუგორიან, ონის გზით.

ბამბის, წითელი და ცისფერი უხეში ქსოვილები შარვლებისათვის, პერანგებისა და ქალთა ზედატანისათვის და სახიანი ბამბის ქსოვილები ქვედატანისათვის თბილისის ფაბრიკებიდან.

თეთრი, უხეში, 3/4 არშინის სიგანის ბამბის ქსოვილი, რუსული წყრთა 8 კაპიკად.

ცუდი, 3/4 წყრთის სიგანის, ალისარჩულით შეღებილი თავთა, წყრთა 25 კაპ.. ის აქ მზადდება პერანგებისა და შარვლებისათვის.

ჭრელი არშიები ევროპული ტილოსი, წყრთა 5 კაპ. მათ იყენებენ წინდების მოსაჭერად. ადგილობრივი რუხი მაუდის ქულები, 20 კაპიკად.

ერთვედრიანი სპილენძის ქვაბი, თითო 3 მანეთად.

სპილენძის საყვირები, თითო 4 მანეთად.

ზღვის მარილი ყირიმიდან – ფოთზე გამოვლით, ფუთი 2 კაპიკი.

დამარილებული ზურგიელი ფოროჯისა (ადრე ფოთიდან, ახლა სალიანიდან და თბილისიდან), ცალი 40 კაპ.

ცხვრები პატარა კულებით, ურქებოდ; თითო 1 მან. 20 კაპ.

⁹⁷ მასალები XIX საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოს ისტორიისათვის: იოსებ შავუბატოვი – აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთის საშინაო მდგომარეობის აღწერა. რუსული ტექსტის ქართული თარგმანი, გამოკვლევით, კომენტარებით, საძიებლებითა და ფაქსიმილებით გამოსაცემად მოამზადეს ა. თაბუაშვილმა და გ. ჟუჟუნაშვილმა. თბ. 2015, გვ. 29-30.

კანაფის თოკი და ხის ჯამები, ამის გარდა აქაური ცხენები, თითო 30-დან 40 მანეთამდე და ზოგი სხვა საგნებიც“.⁹⁸

ვიდრე უშუალოდ ფასებს შევხებოდეთ, ხონის ბაზარზე გაყიდული საქონლის ადგილწარმოებაზე გავამახვილებთ ყურადღებას. როგორც გიულდენშტედტის ცნობებიდან ჩანს, XVIII საუკუნის II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში ტანისამოსისათვის საჭირო ქსოვილები და სხვა საქონელი თბილისიდან და, ასევე, ჩრდილოეთ კავკასიიდან, კერძოდ ბასიანიდან (ანუ ბალყარეთიდან) და დუგორიდან, შედიოდა. აღნიშნული ცნობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას, რომ ქართლ-კახეთის პოლიტიკური თავისუფლების და ერეკლე II-ის დაწესებული მფარველობითი საბაჟო ტარიფის წყალობით, დასავლეთ საქართველოსათვის ეკონომიკური იზოლაცია დასრულდა. ასეთ პირობებში აზრს კარგავდა ოსმალეთის დაწესებული მაღალი საბაჟო გადასახადები, რადგან, მაგალითად, მარილი უკვე აღმოსავლეთ საქართველოდან შედიოდა იმერეთში.⁹⁹ შესაბამისად, ყირიმიდან შეტანილი ზღვის მარილი უკვე საკმაოდ იაფი ჩანს.

რაც შეეხება ფასებს, ყურადღებას გავამახვილებთ ცხვრისა და ცხენის ფასზე. ეს კი საშუალებას მოგვცემს, გიულდენშტედტის დასახელებული ფასები შევადაროთ XVI-XVIII საუკუნის I ნახევრის ფასებს.

ხონის ბაზარზე ცხვრის ფასი ყოფილა ერთი რუსული მანეთი და 20 კაპიკი, რაც 6 აბაზის, ანუ დაახლ. 17,5 გრამი ვერცხლის ტოლფასია.¹⁰⁰ როგორც ვნახეთ, XVI საუკუნეში და, სავარაუდოდ, XVII საუკუნესა და XVIII საუკუნის I ნახევარშიც, ცხვრის ფასი იყო 7 გრამი ვერცხლი. 1770 წლისათვის მისი ფასი 2,5-ჯერ გაზრდილა. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ იმ პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოში ცხვარს დაახლოებით ანალოგიური ფასი ჰქონდა.

რაც შეეხება ცხენს, გიულდენშტედტის ცნობით მისი ფასი 30-40 მანეთი (3-4 თუმანი) ანუ 435-580 გრამი ვერცხლი ყოფილა. XVIII საუკუნის II ნახევარის დასავლეთ საქართველოში ცხენის ფასი, წინა ეპოქის ფასთან შედარებით (65-135 გრამი ვერცხლი), მნიშვნელოვნად გაზრდილა.

⁹⁸ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, გვ. 153-155.

⁹⁹ ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში მარილის ქართლიდან შეტანას ადასტურებს როგორც შაგუბატოვის ზემოთ მოყვანილი ცნობა, ასევე გიულდენშტედტის ცნობებიც. იხ.: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, გვ. 107.

¹⁰⁰ აბაზი იმ პერიოდში 2,9 გრამს იწონიდა. იხ.: ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი, გვ. 39-54.

ჩვენთვის საინტერესო ცნობების შემცველია 1808 წლის სოლომონ II-ის მიერ დაწესებული ფასების ნიხრი. საინტერესოა თვით ის ფაქტი, რომ აღნიშნული დოკუმენტის შედგენის წინაპირობა გამხდარა ადგილობრივი პროდუქციის გაძვირება. მეფეს სიძვირის გამო პირველადი მოხმარების საქონელზე ზღვრული ფასები დაუწესებია. 1808 წლის ნიხრების მიხედვით, ჩვენთვის საინტერესო პროდუქციის ფასები ასე გამოიყურებოდა:

„...ქ. პური ორი ბათმაი – ერთი ქილა ორ რუბათ.

ქ. ღომი ორი ბათმანი ორ რუბად...

ქ. ხარი დიდი და მსუქანი ოც მარჩილათ. მაზე ნაკლები თხუთმეტ მარჩილათ, გახედნილი ხარი თორმეტ მარჩილათ, და უნცროსი თერთმეტად. სამი წლის ხარი ათ მარჩილათ, ამაზე ნაკლები რვათ, შვიდათ და ექვსად და წლის ოთხად. ზროხა დიდი და მსუქანი ხფოიანი თორმეტ მარჩილათ და უხფოო ძროხა დიდი და მსუქანი ათად, ამაზე ნაკლები ცხრად, რვად და შვიდათ და უშობელი ექვსად და წლის ხფო ოთხათ. მსუქანი და ნაკლი ათ რუბათ.

ქ. ცხვარი ორი წლის მსუქანი ას ფარად და ნაკლები ორ ყურუშათ და კრავი ოთხისა და სამი თვისა მარჩილათ.

ქ. თხა ვაცი დიდი და მსუქანი ათ რუბათ, ნეზვი დიდი და მსუქანი ფლურად, მაზე ნაკლები ორ ყურუშათ და წლის მარჩილათ.

ქ. ღორი დიდი და მსუქანი ათ რუბათ, გოჭი ორი და სამის თვის რუბათ და ნაკლები ათ ფარად...“.¹⁰¹

საკმაოდ რთულია დოკუმენტში მოხსენებული ოსმალური ფულადი ერთეულების რაობის დადგენა. იმავე დოკუმენტის გვიანდელი მინაწერის მიხედვით რუბი 10 ფარის ტოლია. მ. ანთაძე, აღნიშნულ მინაწერზე დაყრდნობით, ფიქრობს, რომ რუბი 1/4 ყურუში, ანუ ათფარიანი უნდა იყოს.¹⁰² მოცემული დოკუმენტის კონტექსტიდან ვიგებთ, რომ რუბი 10 ფარაზე მეტია. მაგალითად, ღორის ფასის შესახებ აღნიშნულია: „ღორი დიდი და მსუქანი ათ რუბათ, გოჭი ორი და სამის თვის რუბათ და ნაკლები ათ ფარად“. აშკარაა, რომ რუბს ათ ფარაზე უფრო მეტი ღირებულება ჰქონდა. ამ მხრივ საინტერესოა გიულდენშტედტის ცნობები დასავლეთ საქართველოში მიმოქცევაში არსებული ნომინალების წონის და კურსის შესახებ. მისი ცნობით, თბილისუ-

¹⁰¹ მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. გვიანფეოდალური ხანა. წ. I (ხელ-ფასი, ქირა, ფასები), გვ. 261-263.

¹⁰² მ. ანთაძე, საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, გვ. 136.

რი აბაზი 16 ფარის ტოლფასია, ხოლო შაური – 4 ფარის.¹⁰³ აღნიშნული მონაცემის მიხედვით, 10 ფარა თბილისში მოჭრილი 2,5 შაურის ეკვივალენტურია. თუმცა, იგივე ავტორი ათფარიან მონეტას (1,5 დრაქმის წონის) 20 კაპიკის ტოლფასად მიიჩნევს.¹⁰⁴ როგორც ჩანს, ათფარიანი მონეტა 4 შაურს (ანუ ერთი აბაზს) უდრიდა. ერთი სიტყვით, რუბი უნდა აღნიშნავდეს არა 10 ფარას, არამედ ათფარიან (სავარაუდოდ ადრე მოჭრილ) მონეტას, რომელიც 1 თბილისური აბაზის ტოლფასი იყო.

ლოკუმენტის მიხედვით, გამორჩეულად დიდი და მსუქანი ხარი 20 მარჩილი ღირდა, ხოლო უფრო მცირე ზომის – შედარებით ნაკლები. ხარის საშუალო ფასი 12-15 მარჩილი ყოფილა. მარჩილი 3 აბაზს, ხოლო 12-15 მარჩილი 36-45 აბაზს უდრიდა, რაც დაახლ. 105-130 გრამი ვერცხლის ტოლფასი იყო. როგორც ვხედავთ, 1808 წლისათვის, XVI საუკუნის II ნახევრისა და XVII საუკუნის ფასთან შედარებით, ხარი დაახლოებით 2,5-ჯერ გაძვირებულია.

ძროხა საშუალოდ 8 მარჩილი, ანუ დაახლ. 70 გრამი ვერცხლი ღირდა. წინა ეპოქასთან შედარებით, ძროხის ფასი დასავლეთ საქართველოში დაახლოებით 3-ჯერ გაზრდილა.

2 წლის ცხვარი 100 ფარა, ანუ 6,25 აბაზი ღირდა, რაც დაახლ. 18 გრამი ვერცხლის ტოლფასია (როგორც აღინიშნა, XVIII საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში ცხვარი 6 აბაზი ღირდა). გამორჩეულად დიდი თხა კი 10 რუბი (10 აბაზი), ანუ 29 გრამი ვერცხლი ღირდა. ანალოგიური ფასი ჰქონდა ღორსაც.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ იმ პერიოდში ზემოთ დასახელებული პროდუქციის ღირებულება ანალოგიური იყო აღმოსავლეთ საქართველოში.

2 ბათმანი ხორბალი იმერეთში ღირდა 2 რუბი, ანუ 2 თბილისური აბაზი (5,8 გრამი ვერცხლი). დასავლეთ საქართველოში ბათმანი იწონიდა 7,3 კილოგრამს,¹⁰⁵ ხოლო ორი ბათმანი – 14,6 კილოგრამს. შესაბამისად, კილოგრამი ხორბლის ღირებულება ყოფილა დაახლ. 0,40 გრამი ვერცხლი. იმავე ეპოქის აღმოსავლეთ საქართველოში ხორბალი ანალოგიური ფასი ღირდა.¹⁰⁶

ისიც აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ღომს და ხორბალს თანაბარი ფასი ჰქონია, რაც მიანიშნებს იმ ფაქტზე, რომ ხორბალი

¹⁰³ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, გვ. 287.

¹⁰⁴ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, გვ. 286.

¹⁰⁵ გ. ჯაფარიძე. ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან. თბ. 1973, გვ. 69.

¹⁰⁶ იხ.: ა. თაბუაშვილი. ხორბლის ფასი ფეოდალური ეპოქის საქართველოში, გვ. 199.

ქართლ-კახეთიდან ყოველგვარი დაბრკოლებების გარეშე შედიოდა დასავლეთ საქართველოში.

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის II ნახევარსა და XIX საუკუნის დასაწყისში, წინა ეპოქასთან შედარებით, დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია 2,5-3-ჯერ გაძვირებულა, ხოლო ხორბალი, მარილი და სხვა იმპორტირებული პირველადი მოთხოვნილების საქონელი გაიაფებულა. ერთი სიტყვით, XVIII საუკუნის II ნახევარში დასავლეთ საქართველომ თავი დააღწია ოსმალეთის ეკონომიკურ იზოლაციას, აღდგა სრულფასოვანი კავშირი ქართლ-კახეთთან, რაც ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფით ცხოვრებაზე დადებითად აისახა. აღნიშნული ეკონომიკური ვითარება, თავის მხრივ, დადებითად მოქმედებდა ტყვეებით ვაჭრობის საწინააღმდეგო ღონისძიებებზე.

Apolon Tabuashvili

Associate Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**ISSUES OF ECONOMIC HISTORY OF WEST GEORGIA IN
16TH-18TH CENTURIES (PRICES ON COMMODITY AND
ITS INFLUENCE ON SOCIAL LIFE)**

Summary

The Ottoman Empire became neighbour of fragmented Georgia in the last quarter of the 15th Century. The roads that connected western and eastern countries were under Ottoman control. According to 1555 peace treaty of Amasya, western Georgian states were under Ottoman dominion and East Georgia was under Iranian rule. Economic union collapsed between those two parts of Georgia. Ottomans were in full control of customs on the roads leading from West Georgia to other countries.

The Ottomans were interested in economic hardship of Western Georgian population in order to establish the trade of slaves as the most profitable source of income for them. Western Georgian lands were less profitable. They scarcely grew wheat which was the main product in Medieval times. Apparently wheat and other commodities were imported from East Georgia to West Georgia, while local products were almost never imported to East Georgia.

According to the historical sources, as a result of economic isolation of West Georgia the prices on local commodities were 6, 7 or even 10 times cheaper when the prices in Ottoman Empire from 16th century to the midst of 18th century. The same products were 3 times cheaper to the prices of Eastern Georgian products. This was a result of economic isolation of West Georgia by the Ottomans. Some products had never been exported from West Georgia and some others are purchased for very low prices, while price for the slaves were much higher.

In contrast to exported goods imported Ottoman products in West Georgia such as salt, clothes, military weapons and agrarian tools were very expensive. This economic reality facilitated the slave trade. This situation changed in the midst of the 18th century when Kartli and Kakheti were liberated

from Iranian domination. Independent Kingdom of Kartli-Kakheti emerged as the neighboring country of West Georgia. Economic division of western and eastern parts of Georgia was completed. Preferential custom prices were established on the goods exported from West Georgia to East Georgia. The large amount of goods was imported in Tbilisi or in the other cities of East Georgia from the western part of Georgia. Salt and other products were imported from Tbilisi in regular prices in West Georgia.

As a result of these circumstances, the prices on commodity were increased drastically in West Georgia in second half of the 18th century. During this period prices in Kartli-Kakheti and West Georgia were equal to each other.

Therefore, West Georgia escaped the economic isolation. King of Imereti Solomon I (1752-1784) successfully used this situation for his benefit and started fierce struggle against the slave trade.